

RECENZE

Daniela Marcu ISTRATE – Dan Ioan MUREȘAN – Gabriel Tiberiu RUSTOIU (eds.)

Christianization in Early Medieval Transylvania. The Oldest Church in Transylvania and Its Interpretation

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 83)

Boston – Leiden, Brill 2022, 499 s., ISBN 978-90-04-51577-2.

Najstaršie sakrálné stavby sú neraz predmetom (nielen) odborných sporov. Tak tomu je i v prípade najstaršieho kostola v Transylvánii.¹ Jeho znovuobjavenie, prípadné okolnosti vzniku i dobovú situáciu približuje publikácia, na vzniku ktorej sa podieľali početní archeológovia a historici z Rumunska, Maďarska a Srbska. Cieľom práce je podať súhrny pohľad na problematiku skúmanej sakrálnej stavby, doterajší stav bádania a celkovú spoločensko-cirkevnú situáciu v Transylvánii aj v Uhorsku 10. a 11. storočí. Publikácia, bohatá i na obrazový materiál a mapové prílohy, je rozdelená na tri časti a celkovo obsahuje 14 štúdií.

V úvodnom slove Gabriel Tiberiu Rustoiu (raditeľ Múzea Zjednotenia, Alba Iulia) načrtáva zložitú situáciu tohto archeologického nález. Pozostatky skúmaného kostola boli nájdené už v roku 1973 pri oprave novovekej citadely v Alba Iulii. Celkový pôdorys stavby bol odkrytý až pri revíznom výskume v roku 2011. Nález sa však stretol s rôznorodými reakciami. Krátko predtým totiž vyšla publikácia o misii biskupa Hierothea, ktorá do rumunskej pravoslávnej historiografie vy-

1 V texte používame termín Transylvánia na označenie historického regiónu stredovekého Uhorska. Označenie Sedmohradsko sa totiž vzťahuje len na autonómne oblasti osídlené hostami podľa výsad Ondreja II. z roku 1224. V maďarčine ani v rumunčine termín Sedmohradsko neexistuje. Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 273–274.

konštruovala naratív o rumunskom pravoslávnom biskupstve v Alba Iulii v druhej polovici 10. storočia, ktoré bolo staršie ako katolícke biskupstvo založené Štefanom I. (približne 1009) a malo za cieľ biskupstvo Rumunov eliminovať.

Ako vidieť, vzájomná maďarsko-rumunská nevráživosť sa zrkadlí aj v tejto rovine. Vášne vzbudzovala a v podstate i stále vzbudzuje pasáž z kroniky Jána Skylitza o krste niektorých maďarských vojvodcov v Konštantínopoli a následnom vyslaní biskupa Hierothea (titulovaný ako biskup Turkie) k Maďarom v časoch patriarchu Theofylakta (933–956). Už odkedy sa táto pasáž dostala historiografie (začiatkom 18. storočia) rumunskí a maďarskí historici vytvárali proti sebe stojace naratívy a ako hovorí Rustoiu, tento trend prakticky pokračuje stále. Otázka tohto biskupa a biskupstva je však neraz dávaná do súvisu s počiatkom uhorskej cirkevnej organizácie. Rustoiu hovorí i to, že v roku 1028 je totiž doložený už metropolita Turkie, ktorý je taktiež spájaný s arcibiskupstvom v Kaloči a Báci. Rustoiu vraví, že predložená práca sa chce venovať nielen tomuto spleťtému problému. Pozornosť autorov publikácie sa primárne sústreďí na nález kostola s cieľom poskytnúť súhrnný interdisciplinárny pohľad na kristianizáciu Transylvánie bez ideologického či iného zataženia.

Prvá časť práce sa týka archeológie. Daniela Marcu-Istrate analyzuje najstaršie kostoly v Alba Iulii a s nimi späté kontroverzné momenty. Autorka hovorí o oslavách milénia tunajšieho biskupstva v roku 2009 (od roku 1991 arcibiskupstva), hoci v zapätí dodáva, že pramene sú v tomto prípade veľmi skúpe. Neexistuje totiž ani zakladacia listina ani iný prameň udávajúci rok založenia či dokonca sídlo diecézy. Toto biskupstvo sa totiž výrazne líšilo od iných uhorských biskupstiev – jeho názov sa vzťahoval na región, nie na biskupské sídlo (*Episcopus Ultrasylvanus/Transilvanus*).² Prvý transylvánsky biskup sa taktiež spomína až na začiatku 12. storočia. Autorka predostiera i historický vývoj Alba Iulie, ktorej význam toto mesto predurčil, aby sa stalo biskupským sídlom. S tým korešponduje výstavba honosnej románskej baziliky na konci 11. storočia, ktorá sa nenachádza na iných miestach v Transylvánii. Na tomto mieste je predostretá i genéza gotickej katedrály sv. Michala, ktorej predchádzala zmienená románska stavba a rotunda (s nejasným datovaním). Gotizácia baziliky sa udiala medzi rokmi 1270–1280. Dodajme, že konkrétne sa tak udialo po roku 1277 kedy transylvánski hostia, Sasi, Flámi a Valóni, v dôsledku sporu s biskupom poničili starú katedrálu. Transylvánsky biskup si ná-

2 György GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest 1987, s. 144–145.

sledne potom zavolať murárov a kamenárov z Francúzska.³ Rotunda, zase na druhú stranu, bola spájaná v minulosti i s Bulharmi, misiou biskupa Hierothea, či samotným vznikom biskupstva na začiatku 11. storočia.

Na mieste by bolo porovnať i pôdorys rotundy. Tá sa totiž nápadne podobá veľkomoravským rotundám (schéma na strane 47).⁴ Situáciu skomplikoval ešte nález kostola v priestore pred katedrálou a taktiež viacerých pohrebísk. Názory na datovanie kostola sa rôznia a taktiež nejasné je i v prípade nálezov šperkov – na základe analógie na prelom 9. a 10. storočia či na prvé desaťročia 10. storočia. Autorka na základe nálezovej situácie hovorí, že kostol bol vybudovaný zrejme až po roku 930. Nejasné je, kedy bol kostol zničený – podľa nálezov mincí a hrobov sa tak muselo diať pred koncom 11. storočia.

Marcu-Istrate taktiež dokazuje i to, že medzi zničením kostola a vznikom pohrebiska nad ním musela uplynúť značná doba. Dispozícia kostola (tvar kríž a štyri oporné piliere) je tiež pomerne unikátna a paralely autorka nachádza v byzantskom, bulharskom či veľkomoravskom prostredí (Modrá). Konštatuje však, že mnohé otázky nie je možné zodpovedať (okolnosti vzniku a zániku kostola, ako aj jeho význam a taktiež akému etniku nakoniec slúžil).

Ako autorka hovorí, juhozápadná časť rímskej pevnosti v Alba Iulii v čase od 9. do 11. storočia má prinajmenšom tri sídelné horizonty či komunity. Prvá z nich súvisela s Bulharmi, ďalšia so starými Maďarmi a posledná s arpádovskou prítomnosťou (mince od Štefana I. po Ladislava). Marcu-Istrate tu takisto zmieňuje viaceré názory na cirkevný vývoj v Alba Iulii najmä v súvislosti so vznikom biskupstva. Konštatuje i to, že zbúranie starého kostola a jeho nahradenie novou stavbou (katedrálou), muselo mať značný politický význam. Taktiež sa ponúka spojenie kostola s biskupom Hierotheom, hoci na teraz je nemožné potvrdiť, že Hierotheos ako biskup Turkie sídlil v Alba Iulii.

Ďalšia štúdia (Florin Curta) si všíma byzantský termín „Bulharsko za Dunajom“. Začiatkom 9. storočia totiž Bulhari rozšírili svoj vplyv i na územie dnešného Rumunska. Za Dunajom sa ocitli zajatci z byzantského Adrianopolu (dnešné Edirne). Bulhari napokon kontrolovali aj soľné bane v Transylvánii, ako o tom

3 Tudor SĂLĂGEAN, *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System*, Leiden – Boston 2016, s. 121. Organizátorom vzbury bol istý Gyan ktorého autor považuje za Sasa. Meno Gyan je však maďarský zápis francúzskeho mena Jean. Miloš MAREK, *Románske obyvateľstvo na Slovensku v stredoveku* (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli), *Historický časopis* 52, 2004, č. 4, s. 620

4 Bibiana POMFYOVÁ et kol., *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, Bratislava 2015, s. 162–163.

svedčí list kráľa Arnulfa z roku 892. Curta tu hovorí o tom, aké je zložité spojiť archeologické nálezy s písomnými prameňmi či známym historickým vývojom. Alba Iulia bola zrejme dôležitým bodom bulharskej politickej prítomnosti. Kľúčové bulharské sídla nesú dokonca stopy po keramickom vodnom potrubí, ktoré sa vyrábalo vo Valašsku.

Curta zároveň naznačuje i to, že pilierový kostol v Alba Iulii mohol byť vlastníckym kostolom bulharského kniežaťa, hoci túto domnienku D. Marcu-Istrate odmieta. V druhej polovici 10. storočia, zdá sa, v Transylvánii sa ocitli maďarské i bulharské elity.

V ďalšej štúdii je pozornosť venovaná nálezom z pohrebiska Stația de Salvare v Alba Iulii. Autori tu prehľadne analyzujú jednotlivé horizonty i nálezy (početné farebné prílohy), pričom niektorým z nich prisudzujú veľkomoravský a bulharský pôvod. Zrejme to boli napokon i Bulhari, ktorý dnešnej Alba Iulii dali meno Beleh-rad (Bălgrad) na základe zvyškov rímskej pevnosti z bieleho vápenca.

Autori taktiež podotýkajú, že okrem soli, tu svoju rolu hralo i zlato. Odvolávajú sa tu na toponymá, nálezy ale i pasáž z *Viedenskej obrázkovej kroniky* o vojvodovi Keanovi, ktorého Štefan I. Porazil a získal ohromnú korisť v podobe zlata. Štvrtá stať sa venuje nálezom bronzových krížov (enkolpion), ktoré sa vyskytujú i v Srbsku, Slovensku či Maďarsku a sú zrejme odrazom byzantských snáh o kristianizáciu periférnych území.

Druhá časť práce sa sústreďí na historické problémy. Tudor Sălăgean si všíma politicko-historický vývoj v Transylvánii v 10. storočí. Autor sleduje vývoj v čase vpádu Maďarov a následné začlenenie regiónu do uhorského štátu. Štúdia si všíma i Anonymove *Gesta Hungarorum*. Autor naráža na kontroverznosť kroniky, ale taktiež tvrdí, že na toto dielo je nutný nový pohľad. Taktiež hovorí o jeho význame pre socio-kultúrne prvky a majetkovú držbu – zvlášť špecificky pre oblasť severovýchodného Uhorska, ako to na poukázal Pavol Hudáček.⁵

Sălăgean tu načrtáva i možnosť, že maďarský vpád do Transylvánie prebehol, keď sa niektorí z vojvodcov dobrovoľne odpojili od centrálného zväzu vedeného Arpádcom. Autor sa pokúša rekonštruovať i pôvodný rozsah maďarského územia v Transylvánii analýzou toponým ako aj pomocou ďalších dobových politických súvislostí napr. i politickým vplyvom Bulharskej ríše.

Autor sa taktiež zamýšľa nad príbehom vojvodu menom Gyula (od ktorého neskôr vzniklo pomenovanie Alba Iulia, maď. Gyulafehérvár) je totiž veľmi pravdepodobné, že Gyula bol titul v rámci staromaďarskej hierarchie. Práve totiž sám Gy-

5 Pavel HUDÁČEK, *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*, Bratislava 2017.

ula (a jeho potomkovia) prijali kresťanstvo v Byzancie prostredníctvom biskupa Hierothea. Sälägean sa teda oblúkom vracia až k predmetnému nálezu kostola a vzniku biskupstva v Alba Iulii a predpokladá i to, že kostol mohol byť zničený počas pohanského povstania v roku 1046.

Jan Nicolae sa vo svojej štúdií zameriava na postavu biskupa Hierothea v spisbe pomerne málo známeho protestantského uhorského historika Gottfrieda Schwarza (1707–1788) rodáka zo Spišskej Novej Vsi. Bol totiž práve Schwarz, ktorý znovu-objavil osobu a celkovo misiu biskupa Hierothea, čo vtedy výrazne zarezovalo medzi uhorskými vzdelancami. Čitateľ sa tu dozvie o Schwarzovom vzdelaní a pôsobení. Jeho práca zmieňujúca biskupa Hierothea narazili najmä na odpor katolíckych historikov (Károly Petérffy).

Schwarzove práce mali odozvu aj medzi rumunskými historikmi, hoci ako Nicolae dodáva, často utvárali vlastné naratívy bez opory v prameňoch. O Hierotheovi však písal už Samuel Timon či Štefana Katona. Bol to práve Timon, ktorý ako prvý lokalizoval biskupovo pôsobenie do Alba Iulie. Názorovo naproti obom historikom stál práve Schwarz, ktorý predpokladal počiatok kristianizácie Uhorska z východu. Nicolae poukazuje i na to, že Schwarz kompaktné spojil jednotlivé pramene a doterajšiu historickú spisbu. Ako autor píše, staré spory o kristianizáciu Uhorska pominuli predovšetkým v modernej dobe i napríklad kanonizáciou Hierothea a Štefana I. konštantínopolským patriarchom v roku 2000.

Dan Ioan Mureșan si v ďalšej štúdií všíma osobnosť konštantínopolského patriarchu Theofylakta (933–956). Bol to totiž on, kto vysvätil biskupa Hierothea. Mureșan tu veľmi prehľadne odкрýva situáciu v Byzancii v prvej polovici 10. storočia. Pozornosť je najprv venovaná nástupu Theofylaktovho otca, cisára Romana I. k moci a napokon i jeho samotného na pozíciu patriarchu. Mureșan poukazuje na Romanovu značnú diplomatickú obratnosť, ktorú bez pochyby zdedil i jeho syn, čo sa ukázalo pri palácovom prevrate Konštantína VII. v roku 945.

Vzájomný vzťah cisára a patriarchu bol posilnený i transláciou sv. Gregora Naziánského, ktorý sa stal ochrancom Konštantínopolu a celej ríše. Na tomto priestore je dobre vidieť i fungovanie byzantskej spirituality. Čitateľ sa dozvie aj o Theofylaktových kontaktoch s Rímom, Bulharmi ako i jeho organizovanie kristianizačných aktivít mimo Byzancie. Zaujímavé sú nepochybne patriarchove vzťahy s Maďarmi a krst niektorých vojvodcov v 40. rokoch 10. storočia.

Alexandru Madgearu hovorí o byzantskej cirkevnej politike na južnom toku Dunaja (Rumunsko, Bulharsko). Svoju rolu tu zohrávali i lokálne kniežatá a ich záujmy či rastúci uhorský vplyv. Pozornosť je venovaná i biskupstvu Turkia. Autor

hovorí, že v kráľovstve Štefana I., nedošlo k žiadnemu prekryvu gréckych a latinských biskupstiev, hoci a priori to nemožno vylučovať. Enigmatické biskupstvo Turkia dokonca niekedy po roku 1018 získalo status metropolu.

Madgearu tiež tvrdí, že v polovici 12. storočia mala táto cirkevná metropola sídlo v Báči. Je však veľmi otázne, či je možné spojiť tieto dve cirkevné inštitúcie. Prameň vzťahujúci sa k Báču (byzantský kronikár Ján Kinnamos) hovorí, že Báč bol metropolou Sremu, kde sídlil „archiereus“, čo možno chápať vo význame biskup.⁶

Metropola Turkia sa často spája i s problematickým a nejasným vznikom arcibiskupstva v Kaloči, ktoré bolo veľmi špecifické v tom, že práve v 12. storočí malo jedno sídlo v Kaloči a v druhé v Báči. Ani doterajší extenzívny výskum nepriinesol jednoznačné riešenie. Teda vôbec nie je jasné, či (arci)biskupstvá Kaloča alebo Báč (alebo iné uhorské biskupstvá) sú byzantského pôvodu a či je na mieste spájať ich s metropolou Turkia.

Madgearu poukazuje i na grécky kláštor vo Veszprémvölgy, ktorý je v gréckej zakladacej listine označený ako metropolitný, čo autor vzťahuje práve na arcibiskupstvo (metropolu) Turkia.⁷ Taktiež však píše, že metropolitovi mohli byť podriadené biskupstvá Morisena (neskorší Čanád), Bihar a Alba Iulia, čo je napokon veľmi otázne. Madgearu však zrejme správne tvrdí, že Hierotheovo biskupstvo (so sídlom v Alba Iulii) bolo premenené na metropolu. Dodajme, že okolnosti tohto vývoja nie sú známe.

Gábor Thoroczkay na ďalšom priestore hovorí o cirkevnom vývoji v Karpatскеj kotline v 10. a 11. storočí. Ako správne tvrdí, cirkev v Uhorsku má východné aj západne korene. Pozornosť je najprv venovaná maďarským vojvodcom, ktorí prijali krst v Byzancii a taktiež najstarším kostolom v Alba Iulii. Autor zmieňuje i nejasné pôsobenie metropolu Turkia. Hovorí však, že metropolita nemal jurisdikciu na uhorskom území. Éva Révész sa vo svojej štúdii tiež venuje počiatkom kresťanstva v Transylvánii. Tu sa nachádzajú i zobrazenia pečatí metropolitov Turkie. Autorka hovorí, že grécke biskupstvo v Transylvánii fungovalo do roku 1003, potom bolo presunuté do niektorých z gréckych kláštorov na juhu Uhorska. Medzi inými menuje napr. Sremsku Mitrovicu, hoci to je pomerne nejasné. Existencia gréckych

6 Charles M. BRAND (ed.), *Ioannes Kinnamos – Deeds of John and Manuel Comnenus*. New York 1976, s. 168; August MEINEKE (ed.), *Ioannis Cinnami Epitome. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonn 1836, s. 222.

7 Túto možnosť nedávno naznačila aj Marianne SÁGHY, *Greek Monasteries in Early Árpáadian Hungary*, in: Marianne SÁghy – Robert C. Ousterhout (eds.), *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*, Budapest – New York 2019, s. 15.

kláštorov v Uhorsku je samozrejme neodškriepiteľná. Autorka prehľadne uvádza i doterajšie názory na byzantskú cirkevnú prítomnosť v Uhorsku na počiatku 11. storočia.

Boris Stojkovski píše o gréckych kláštoroch v Uhorsku. Krátko načrtáva základné údaje k daným kláštorom a sumarizuje doterajšie názory historikov či archeológov. (Visegrád, Veszprém, Dunapentele, Marosvár, Rakovac). Autor zmieňuje i špecifika jednotlivých kláštorov. Spomínaný je i uhorský korunovačný plášť a na ňom zobrazení svätci uctievaní prevažne na Východe. Používa tu i trochu neštandardný termín „The Crowning cloak“, oproti bežne zaužívanému „The Coronation mantle.“

Nepochybne zaujímavé sú informácie o darovaní kláštora sv. Demetera v Sremskej Mitrovici kláštoru sv. Teodózia v Jeruzaleme kráľom Belom III., čo bolo potvrdené i pápežom Inocentom III. Stojkovski však mylne uvádza, že kráľovná Eufrozína darovala johanitský konvent v Stoličnom Belehrade križovníkom v Jeruzaleme.⁸ Záverom hovorí aj o ďalších byzantských/gréckych cirkevných reliktoch v Uhorsku. Viac pozornosti by si snáď zaslúžila kolegiálna kapitula Božej Múdrosti v Titeli.⁹

Şerban Turcuş analyzuje postavenie Uhorského kráľovstva v politických víziách a ekleziológii Ota III. a Gregora VII. Ako píše, cisári a pápeži mali zásadný vplyv na Uhorsko a to už pri jeho vzniku. Štúdia sa spočiatku venuje vzniku Uhorska a postaveniu Štefana I. Turcuş tu podrobne hovorí aj o väzbách rodiaceho sa Uhorska voči Ríši, kde zaujímavé sú nepochybne politické predstavy Ota III. Konštituované Uhorska (s pričinením cisára a pápeža) je však spojené s mnohými neraz kontroverznými momentami ako boli vznik uhorskej cirkevnej organizácie či apoštolské práva uhorských kráľov. Autor tu veľmi výstižne a prehľadne predostiera vzťahu arpádovských kráľov a pápežov. Záver štúdie je venovaný predmetným apoštolským právam, hoci by bolo možno na mieste spomenúť i napr. pramene z 12. a 13. storočia (napr. i listy Tomáša Becketa), ktoré túto problematiku reflektujú.¹⁰

8 Zsolt HUNYADY, *The Hospitallers in the medieval kingdom of Hungary: c. 1150–1387*, Budapest 2010, s. 25.

9 Gábor THOROCZKAY, *A Szent Bölcsesség egyháza. A titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig*, Fons 21, 2014, č. 3, s. 331–350.

10 Václav CHALOUPECKÝ, *Slovenské diecese a tak řečená apoštolská práva*. Bratislava 1928, s. 31; Ludevít KNAPPEK, *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*, Bratislava 1934, s. 66–6; György GYÖRFFY, *Thomas à Becket and Hungary*, Hungarian Studies in English 4, 1969, s. 45–46.

Adinel C. Dincă a Mihai Kovács sa zaoberajú počiatkami latinského (teda rímsko-katolíckeho) Transylvánskeho biskupstva. Už v úvode štúdia hovoria o tom, že svoju rolu tu hrali komplexné okolnosti a elementy. Práve toto biskupstvo a jeho vznik boli často predmetom odborných sporov. Jednou z príčin je nedostatok k prameňov k jeho počiatkom, čo dovoľovalo historikom rozvinúť rôznorodé teórie. Pozornosť sa sústreďí na vznik a genézu uhorských biskupstiev i s prihliadnutím na archeologickú stránku. Autori pritom výborne sumarizujú doterajší stav bádania.

Vznik viacerých biskupstiev je pri tom dodnes nejasný (Kaloča, Vacov, Bihar i samotná Transylvánia). Autori sa tiež dotýkajú problematického prepojenia Kaloče a Turkie resp. možného byzantského pôvodu Kaločského arcibiskupstva. V štúdií autori rozoberajú i počiatky christianizácie Transylvánie z Byzancie a možné okolnosti vzniku biskupstva už v rámci Uhorska, buď na začiatku alebo na konci 11. storočia. Ako konštatujú, ešte zostáva príliš veľa nezodpovedaných otázok ohľadom tohto biskupstva. Naznačujú pri tom i možnosť dočasného zániku biskupstva v 60. rokoch 11. storočia.

Posledná časť práce sa venuje možnostiam výskumu v budúcnosti. Nicolae Călin Chifăr a Marius Mihai Păsculescu sumarizujú archeologický výskum pilierového kostola v Alba Iulii. Priestor je venovaný i neobvyklému pôdorysu kostola a možným paralelám. Autori prezentujú aj možnosti ako mohol kostol pôvodne vyzeráť. Ana Dumitran v závere hovorí o napätej situácii (napr. aj rumunsko-maďarský antagonizmus), ktorá sprevádzala objavenie tohto kostola. Samotný objav v širšom kontexte však ukazuje ďalšie možnosti výskumu, s čím napokon možno úplne súhlasiť.

Predložená práca je nepochybne záslužným dielom, ktoré erudovaným spôsobom výborne sumarizuje doterajšie poznatky a taktiež pomocou i nových archeologických nálezov hovorí nielen o kristianizácii Transylvánie.

Peter Bučko

Olaf B. RADER

Kaiser Karl der Vierte. Das Beben der Welt. Eine Biographie

München, C. H. Beck 2023, 544 s., nečíslované obr. a mapy,

ISBN 978-3-406-80428-1.

Vedecký spolupracovník berlínskeho inštitutu Monumenta Germaniae Historica a profesor kultúrnych dejín na Humboldtovej univerzite Olaf B. Rader se již českým

čtenářům představil úspěšnou biografii císaře a sicilského krále Fridricha II. Postavou Karla IV., jak sám o sobě prozradil, se zabýval ve svých přednáškách a studiích třicet let a rád by ještě zamýšlenou trilogii velkých panovníků zakončil životopisem císaře Fridricha III. Zájem o Karla IV. dal již dříve najevo jak svou ediční činností v rámci Monument, tak i řadou dílčích studií. Jako formu svého výkladu si zvolil tzv. Episodenbiographie vyzdvihující z Karlova života a panování do popředí ty události, děje i dramatické momenty, které si zasluhují analýzy i zvláštní pozornosti.

Ohled na širší okruh čtenářů naznačuje již pouhé nahlédnutí do obsahu s názvy tří částí, průběžně číslovaných jedenácti kapitol a jejich tematicky zaměřených oddílů. Nutno uznat, že poutavé názvy ve zkratce dobře vystihují hlavní etapy Karlova života. První část (*Erwählt*) líčí Karlovu cestu k českému a říšskému trůnu. Období Karlova panování zahrnuje část druhá (*Erhöht*), zatímco závěrečná pasáž (*Verweht*) se zabývá posledními dvěma roky jeho vlády a bezprostředními událostmi po jeho smrti. Chronologicky pojaté kapitoly jsou umně zapojeny do celkové skladby knihy, z níž je na první pohled patrné, že autor usiluje postihnout Karlův život prostřednictvím příznačných záměrů či náplní jeho žití a vládnutí.

Při zvoleném modu výkladu se čtenáři vyplatí číst úvodní Prolog a závěrečný Epilog velmi důkladně, neboť právě v nich lze nalézt spojující linie a vyostřené reflexe, jež drží celek pohromadě a jež knize dodávají punc autorova svěbytného pohledu. Prolog pro českého čtenáře poněkud překvapivě uvozuje motto Emila Háchy pojímající české korunovační klenoty jako symboly věrnosti Čech a Moravy Říši. Velkým skokem pak autor čtenáře přivádí k anketě českých historických osobností z roku 2005, v níž Karel IV. jako první mezi domácími velikány zastínil svého jmenovce, Karla Gotta, který se umístil až na třináctém místě. To by se podle Olafa B. Radera nemohlo stát v Německu, kde byl císař Karel IV. téměř zapomenut. Dodal bych, že tomu tak bylo přes usilovnou snahu Ferdinanda Seibta a pořadatelů pamětihodné výstavy v Norimberku k šestistému výročí Karlovy smrti v roce 1378.

Název Prologu „Prokletí václavské koruny“ považuji za matoucí, nebudu ho však rozplétat. Podstatné je, že autor podle vlastních slov usiloval představit Karla IV. v kontextu jeho doby a ve spojitosti s tradičními výklady, které ho mimo jiné líčily jako „knížete míru“, a to navzdory tomu, že také vedl války. V posledních padesáti letech byl Karel IV. rovněž pasován na „evropského císaře“, což naznačuje, že i jeho portrét, o který autor v knize usiluje, se nemůže zcela vyhnout náhledům dnešní doby.

Zvláštní pozornost Olaf B. Rader věnoval Karlově představě o vlastní vyvo-
lenosti, již byl obdařen samotnou boží prozřetelností. Tu Karel jako *electus dei* dá-
val najevo slovy i skutky. V této souvislosti autor připomněl epitaf, jímž nad jeho
rakví započal svůj projev arcibiskup Jan Očko z Vlašimi, a v němž císař vystupuje
jako *magni quondam tremor orbi*. I kdybychom připustili, že tremor tu znamená
postrach, sotva tím lze obhájit podtitul knihy. Autorova slovní ekvilibristika tu na-
razila na své meze.

Souvislou i orientační četbu usnadňuje členění knihy do zhruba osmdesáti
nečíslovaných, avšak výstižně pojmenovaných tematických částí kapitol. Příkladně
tak výklad o Karlově dětství na francouzském dvoře (Mit neuem Namen in Paris)
již názvem naznačuje významnou změnu křestního jména příštího císaře, který byl
v Čechách pokřtěn jako Václav. Autor se zaměřil především na politicko-mocenské
okolnosti Karlova pobytu ve Francii, třebaže by v dané souvislosti mohl uvést i řadu
zajímavých podrobností kulturně historické povahy. Jestliže v některých partiích
musel vzhledem k předem rozvrženému rozsahu knihy vypustit řadu údajů, které
mohly přicházet v úvahu, na jiných místech čtenáře o zajímavé podrobnosti z Kar-
lova života a přímé citace pramenů neochudil.

Počáteční tři kapitoly první části převážně sledují chronologickou osnovu
Karlova mocenského vzestupu zhruba až do poloviny padesátých let 14. století
(1. Der Jüngling, 2. Der Gegenkönig, 3. Der Kriegsherr). Poslední čtvrtá kapitola
téže části se rozhlíží v širokém spektru po soudobém světě. Začíná velkými záplava-
mi v Praze i jinde roku 1342 a postupně zmiňuje obdobné pohromy počínaje hla-
domory a konče tzv. „svatým ohněm“, tj. otravou ve středověku ještě smrtelnými
toxiny plísňě paličkovice nachové. Následující oddíl pojednává o bakterii *Yersinia*
pestis, která se na podzim 1347 dostala z Asie do jihoevropských přístavů a jež od-
tud rozšířila svoji smrtonosnou účinnost do mnoha zemí evropského kontinentu.

Jako „zdechlé kozy“ (tak zní název následující části převzatý od Boccaccia)
ležely mrtvoly na ulicích Florencie a kdekdo se snažil najít viníky této zkázy
v Židech. Jejich hromadnému vyvraždění v Norimberku Olaf B. Rader věnoval sa-
mostatnou kapitolku (Massenmord an der Pegnitz, s. 158-161). K pogromu došlo
5. prosince 1349, již 27. června však Karel IV. předal norimberskému purkrabímu
a bamberskému biskupovi výstavné části ghetta ležícího uprostřed hrazeného měs-
ta. „Odkud mohl císař vědět o pogromech, které vypukly o půl roku později, ptá se
autor na s. 159, „kdyby o těchto plánových záměrech dříve neslyšel, kdyby je ne-
schválil a sám na nich neměl účast?“ Ještě předtím Karel bez uzardění místním Ži-
dům přikázal vyplatit würzburskému biskupovi 1200 hřiven stříbra. Kromě toho

již 16. listopadu 1349 dovolil norimberským měšťanům zbourat řadu židovských domů, které bránily zřízení dvou tržišť. Na ukázkou autorova nekompromisního postoje k pochybným skutkům samotného římského krále a příštího císaře stačí uvést jeho závěrečný soud: „Karlovi se jeho vražedný obchod“ (Mordsgeschäft) opravdu vyplatil“.

Jakkoli byl mladý Karel IV. v politickém a mocenském dění většinou o krok napřed před svými soupeři, zdaleka ne všemu soudobému dění udával tón nebo byl jeho předním aktérem. Některými módními výstřelky (úzké nohavice) byl zaskočen, jiné dokázal využít nebo ocenit (bombardy, italské orloje). Třeba uznat, že se autorovi podařilo čtenářům předložit pestrou skladbu jevů, novot i výstřelků, jež se objevily v době Karlova mládí a uzrávání.

Ústřední druhou část knihy Olaf B. Rader rozdělil do pěti kapitol: 5. Der Kronensammler, 6. Der Gesetzgeber, 7. Der Bauherr, 8. Der Dynast, 9. Der Hegemon. Vzhledem k rozsahu knihy má toto členění nesporně přednosti, neboť umožňuje lépe postihnout základní rysy, přednosti i slabiny Karlova panování, než by tomu bylo v případě striktně chronologického výkladu. Názvy oddílů jsou vesměs výstižné, výklad oživují citace pramenů i stylisticky účinné využití detailů a dílčích epizod, jak tomu například je v kapitole o dvojím agentovi v osobě malíře Konráda Molera. Sporné Karlovy skutky autor nahlíží nesmlouvavě, přitom však s vědomím širších souvislostí a soudobých hledisek. Platí to například jak o jeho příkazech pálit knihy podezřelé z kacířství nebo jinak škodlivé svým obsahem, tak o jeho marné snaze vtisknout českým zemím nové právní normy prostřednictvím zákoníku *Ma-iestas Carolina*.

S nadsledem a stylisticky působivě Olaf B. Rader postupuje i ve dvou kapitolách závěrečné části knihy (10. Der Geplagte, 11. Der Entseelte). Mimo jiné se tu na s. 379 dočteme, že Karla IV. sice považuje za nejvýznamnějšího, současně však i za nejvíce rozporuplného panovníka pozdně středověké Evropy, který uměl politické cíle nejen dlouhodobě promýšlet, ale i vytrvale sledovat. Na nečekané zvraty doby uměl včas reagovat a podle možností je také usměrňovat. Poháněn vědomím vlastní vyvolenosti nechtěl být ani pouhým pomocníkem při naplňování boží vůle, ani hříčkou vrtošivé Fortuny. I pro něho platilo a platí, že člověk žije tak dlouho, pokud je zmiňováno jeho jméno. V případě Karla IV. je tomu tak podle autora stále v Čechách a jeho bývalých korunních zemích, byť se tato aura vztahuje jen na něho a nikoli na jeho dynastii.

Epilog knihy (Der Erinnernte) místo obvyklého shrnutí pokračuje v úvahách započatých v Prologu. Poněkud překvapivě hned na počátku oživuje název zpěvo-

hry *Günther von Schwarzburg*, jejíž premiéra se odehrála na zámku v Mannheimu 5. ledna 1777. Naproti tomu v Čechách se až do *Noci na Karlštejně* zhudebněné Karlem Svobodou císař Karel žádné zpěvohry nebo opery nedočkal. Pro upoutání čtenářovy pozornosti mohou podobné kontrapozice být účinné. Nic proti tomu. Méně vhodný se mi jeví redukováný výčet Karlových českých dějepisců. V jejich defilé nalezneme dva Františky, Pelzla a Palackého, pak už jen T. G. Masaryka. Na jejich pozdější následovníky včetně Josefa Šusty a Jiřího Spěváčka se již nedostalo, patrně proto, že jejich hlavní díla vyšla jen česky. *Bohemica non leguntur*, to v cizině platilo a stále platí, i když naopak u českých autorů se až do převládnutí angličtiny jako povinného esperanta mělo za to, že musí zvládnout literaturu alespoň v jazycích sousedních zemí.

Připomenutí Jiřího Spěváčka má tu ještě další význam, neboť to byla jeho kniha o Karlu IV., která ve více než stotisícovém nákladu spolu s jubilejní výstavou na Pražském Hradě v roce 1978 u nás obnovila a rozšířila povědomí o velkém císaři, jeho bohemocentrismu a všestranných zásluhách o mocenský a politický vzestup českého státu. Pro mnohé tím vznikla ojedinělá možnost vzdát hold skutečnému, dříve komunistickým režimem opomíjenému nebo odsuzovanému velikánovi, který po sobě zanechal tolik monumentálních staveb a výtvarných děl, že je husité později nestačili zničit a spálit. Tím doplňuji autorův postřeh, že právě v osobě Karla IV. lze v různých dobách doložit politicky či jinak motivované prolínání různých nebo stejných představ u zcela rozdílných zájmových skupin.

Poznámkový aparát v závěru knihy je místy dosti strohý, v zásadě však postačuje, i když chybějící odkazy na kapitoly v záhlaví stran hledání zpomalují. Seznam pramenů a literatury u českých autorů upřednostňuje publikace ve světových jazycích, osobní rejstřík zahrnuje historické postavy i jejich dějepisce. Většinu nečíslovaných vyobrazení pořídil sám autor. Raderova kniha o Karlu IV. nepochybně získá široký okruh vědeckých čtenářů, jimž je určena. Ani historici z profese nepřijdou zkrátka, neboť autorovi se podařilo nasvítit Karlovy záměry a činy myšlení z různých úhlů pohledu. Ve sporných nebo citlivých epizodách a záležitostech Lucemburkova panování zůstal nad věcí a vesměs je posuzoval v dobovém kontextu, aniž by přehlížel měnící se projekce Karlovy osobnosti od „otce vlasti“ až k velkému Evropanovi.

František Šmahel

Bertrand SCHNERB

Burgundský stát 1363–1477

(= Medievalistika)

Praha, Karolinum 2023, 480 s., ISBN 978-80-246-5222-1.

Jedná se o první v češtině vydanou knihu francouzského historika, profesora středověkých dějin na univerzitě v Lille, jež vyšla v edici Medievalistika nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum. Z francouzského originálu *L'État bourguignon 1363–1477* vydaného v Paříži v roce 1999 ji přeložila Bronislava Cvejnová Skalická s doslovem historika Jaroslava Svátka. Autor, absolvent pařížské Sorbonny, v současnosti rovněž zastává místo tajemníka Evropského centra burgundských studií (Centre européen d'études bourguignonnes).

Schnerbova monografie je rozdělena do 23 kapitol s předcházející předmluvou a úvodem a následujícím závěrem, bibliografií, doslovem a jmenným rejstříkem. Kapitoly jsou řazeny většinou chronologicky, spíše v závěru je otištěno několik tematických kapitol. Kniha je zaměřena především na vykreslení historického vývoje specifického území, středověkého Burgundska, jež oscilovalo mezi lénem Francouzské koruny a samostatným „státem“ právě v přibližovaných letech.

Autor si byl již v předmluvě vědom, že většina badatelů ve středověku o suverénním státu nemluví, a proto vysvětluje, že se rozhodl aplikovat na Burgundsko teze o moderním státu, ačkoliv se nejednalo ani o stát svrchovaný, ani národní, ba ani územně celistvý, ale vychází z toho, že území bylo podřízeno určité vládě (s. 8). Většinový názor o burgundském „nestátu“ zastával i nizozemský historik Johan Huizinga¹ oproti belgickému historikovi Henri Pirennovi a též anglickému historikovi Richardu Vaughanovi, nejpodrobněji pojednávajím o burgundských vévodech z rodu Valois v letech 1363–1477.²

V úvodu autor čtenáře seznamuje s historickým vývojem území, kde zhruba mezi řekou Rhónou a Alpami mezi léty 474–1032 s několika přestávkami existovalo Burgundské království, poté připojené k Římskoněmecké říši císařem Konrádem II. jako Arelatské království. O jeho zániku se Bertrand Schnerb nezmiňuje, ale z našich dějin víme, že římskoněmecký císař Karel IV. se nestal jen českým králem,

1 Johan HUIZINGA, *Heerfettij der Middeleeuwen*, Haarlem 1919, TÝŽ, *Podzim středověku*, Jinočany 1999.

2 Richard VAUGHAN, *Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State*, London 1962, TÝŽ, *John the Fearless. The Growth of Burgundian Power*, London 1966, TÝŽ, *Philip the Good. The Apogee of Burgundy*, London 1970, TÝŽ, *Charles the Bold. The Last Valois Duke of Burgundy*, London 1972, TÝŽ, *Valois Burgundy*, London 1975.

ale i králem italským (lombardským) a arelatským, přičemž Arelatské království postoupil spojenecké Francii na úkor Římskoněmecké říše výměnou za její souhlas s kandidaturou Zikmunda Lucemburského v Polsku 7. ledna 1378.³ Severně od Arelatského království vzniklo asi již v roce 887 burgundské vévodství jako léno pozdější Francouzské koruny a v rámci Římskoněmecké říše s ním sousedící burgundské hrabství, jež se s ním spojilo v roce 1335 (s. 14, 16).

V první kapitole Schnerb přiblížil vyměření boční linie Kapetovců v Burgundsku v roce 1361 a zdědění Burgundska francouzským králem Janem II. Dobrým (1350–1364) z dynastie Valois. Právě ten nově získané burgundské vévodství udělil svému nejmladšímu synovi Filipu Smělému 6. září 1363. Stalo se tak lenním právem, kdy se Filip Smělý jako první světský pair zařadil mezi dvanáct vazalů – pairů Francouzské koruny, jež holdovali svému králi a nad jejichž lény měl francouzský král svrchovanost a vykonával tam královskou justici (s. 37, 42–43 ve druhé kapitole).

Dalších osm oddílů až do desáté kapitoly je věnováno období vlády prvního burgundského vévody z rodu Valois Filipovi Smělému (1363–1404). Schnerb sleduje jeho sňatek s flanderskou hraběnkou Markétou z Male v roce 1369 (s. 60–63) a postupný zisk francouzských a nizozemských hrabství Flander a Artois. Pozornost věnuje i smrti jejího otce Ludvíka z Male v roce 1384 ve čtvrté a šesté kapitole a Filipovu záměru vybudovat rodové pohřebiště v kartuziánském klášteře v Champmolu u Dijonu po vzoru opatství Saint-Denis v roce 1385 (s. 132). Stranou nenechává ani smrt vévody na cestě v Halle u Bruselu 27. dubna 1404 (s. 139) v deváté a desáté kapitole.

Uvedené kapitoly prokládá ve třetí a sedmé kapitole výklady o povstání flanderských měst v čele s Gentem a Bruggami v letech 1379–1384 (s. 64–76) a o příjmech vévodství, jež se asi pětinasobně zvýšily ze 125 000 liber (asi 130 až 140 000 tourských liber) v letech 1379–1384 (s. 57–58) po připojení Flander a Artois v roce 1384 až na 695 700 tourských liber v letech 1402–1403 (s. 111). Přitom příjmy ze stálých platů, daní a darů pokrývaly asi jen dvě třetiny výdajů v letech 1379–1384 a dar z francouzské královské pokladnice činil v průměru ročně až 176 500 tourských liber v letech 1396–1404. Tento dar zřejmě spadal do uvedené částky celkového příjmu, neboť Schnerb uvádí celkový příjem vévody Filipa Smělého po

3 Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316 – 1378)*, Praha 1979, s. 249, ke Karlově korunovaci v Arles 4. června 1365 tamtéž na s. 248. Mohla to být Karlova reakce na udělení Burgundska Filipovi Smělému?

roce 1384 mezi 400 až 700 tisíci tourských liber, čímž byl zdaleka nejbohatším francouzským princem královské krve (s. 116).

Velkou záležitostí pro burgundskou pokladnu se stalo vykoupení ze zajetí Jana, hraběte z Nevers, pozdějšího burgundského vévody Jana Nebojácného, po porážce uherského krále Zikmunda Lucemburského v bitvě u Nikopole 25. září 1396. Jan z Nevers, který vedl francouzsko-burgundské vojsko v rámci křížové výpravy proti tureckému sultánu Bajezidu I. byl svým otcem Filipem Smělým vykoupen za 200 000 dukátů a do Burgundska se se svými druhy vrátil v roce 1398 (s. 125 a 127).

Druhému ze čtyř významných burgundských vévodů z rodu Valois Janu Nebojácnému (1404–1419) vyhradil autor pouhé dvě následující kapitoly 11. a 12. Pojednal v nich zejména o zápasu o vládu ve Francouzském království mezi vůdcem burgundské strany vévodou Janem Nebojácným a vůdcem tzv. armagnacké strany vévodou Ludvíkem z Orleánsu (bratr krále) v době panování duševně nemocného krále Karla VI. (1380–1422) a během stoleté války.

Bezprostředně po ujednání se vévodského trůnu v Burgundsku neměl Jan Nebojácný v letech 1404–1405 na královskou vládu žádný vliv, neboť královskou radu od 90. let ovládal vévoda Ludvík Orleánský. Proto Jan Nebojácný obsadil v srpnu 1405 Paříž a získal na svou stranu veřejnost manifestem „dobré vlády“ s omezením válečných daní a dále získal rovněž krále. Po prvním smíru obou stran v říjnu 1405 se oba vůdci dohodli na společném boji proti Angličanům. Zatímco Ludvík z Orleánsu útočil proti Bordeaux, Jan Nebojácný na podzim 1406 útočil proti Calais až do listopadu, kdy tažení odvolal.

Ludvík Orleánský se opět zmocnil vedení královské rady v letech 1406–1407, na což podruhé zareagoval Jan Nebojácný zavražděním Ludvíka v ulici Vieille-du-Temple v Paříži 23. listopadu 1407 a ovládnutím Paříže a krále (s. 151). Po obhajobě údajné „vraždy na tyranu“ teologem Jeanem Petitem na velkém shromáždění v Paříži 8. března 1408 obdržel následujícího dne Jan Nebojácný královskou milost a od té doby řídil královskou radu i francouzskou politiku až do povstání tzv. cabochovců, kteří zprvu vystoupili na jeho podporu, ale po jejich porážce obsadilo Paříž 18. srpna 1413 vojsko vévody Ludvíka Orleánského a armagnacké strany (s. 152 a 162). To již probíhala občanská válka Burgundů s Armagnaky v letech 1411–1435 (s. 157).

Jan Nebojácný se nezúčastnil bitvy u Azincourtu 25. října 1415, ale po této bitvě se přiklonil na stranu vítězného anglického krále Jindřicha V. Paříže se ovšem opět a naposledy zmocnil při nočním útoku 28. května 1418. Jeho vládu v krá-

lovství ukončilo jeho zavraždění na mostě v Montereau u Troyes 10. září 1419 družinou dauphina Karla, budoucího krále Karla VII. (1422–1461) (s. 173).

Třetí burgundský vévoda Filip Dobrý (1419–1467) dosáhl spojenectvím s anglickým králem Jindřichem V. zpečetěným smlouvou v Troyes 21. května 1420 nebývalého posílení své moci, když se ve spojené anglo-francouzské monarchii stal po Jindřichovi V. druhým regentem (s. 177–179). Angličané s Burgundany ovládali Paříž a protivnou stranu dauphina a poté krále Karla VII. s Armagnaky vytlačili řadou vojenských tažení z centrálních částí Francie. Teprve vystoupení národní hrdinky Jany z Arku v letech 1429–1430 po vítězství u Orléansu znamenalo dobytí řady měst v blízkosti Paříže a korunovačního města Remeše.

Občanská válka Burgundánů s Armagnaky ale skončila až uzavřením smlouvy v Arrasu mezi francouzským králem Karlem VII. a burgundským vévodou Filipem Dobrým 21. září 1435 (s. 189–192 ve 14. kapitole). Vévoda Filip Dobrý si na králi vymohl potrestání vrahů svého otce Jana Nebojácného a zbavení se lenní závislosti zrušením holdu francouzskému králi pro svou osobu. Nicméně ač smlouva nebyla zrušena, francouzský král Karel VII. ji od roku 1445 stále více porušoval.

Druhá polovina Schnerbovy monografie přechází od 15. do 22. kapitoly k tematickému členění, i když se zabývá činností posledních tří burgundských vévodů z rodu Valois. Po rovněž dvou kapitolách věnovaných vévodovi Filipu Dobrému (13. a 14.) byla vyhrazena poslední 23. kapitola především politické činnosti čtvrtého vévody Karla Smělého (1467–1477). V ní Schnerb konstatoval, že územní expanze Burgundského vévodství v letech 1475–1476 dosáhla vrcholu, jak předchozím ziskem vévodství Lucemburska, Brabantska, Holandu aj., tak Alsaska a Lotrinska (s. 431). Karel Smělý také usiloval o získání titulu římského krále a říšského vikáře v roce 1473 s podporou českého krále Vladislava Jagellonského. Autor ovšem nezmiňuje stejný předchozí pokus s podporou krále Jiřího z Poděbrad v červenci 1469 (s. 425).⁴ Expanzi Karla Smělého zastavilo především Švýcarské spřísenství s lotrinským vévodou Reném II., jež ho porazilo v bitvě u Nancy, ve které vévoda padl 5. ledna 1477 (s. 434).

V osmi kapitolách 15. až 22. autor postupně pojednal o územní expanzi, vládě v burgundském státě, vojskách burgundských vévodů, burgundském dvoře, křížové výpravě, slavnostech a ceremoniích, dvorské kultuře a burgundském státě a městském partikularismu.

4 Frederick G. HEYMANN, *George of Bohemia. King of Heretics*, Princeton – New Jersey 1965, s. 549–550. Podpora směřovala Karlu Smělému proti stejné kandidatuře uherského krále Matyáše Korvína.

V kapitole o územní expanzi Jana Nebojácného a Filipa Dobrého, jež se v jejích dobách vyznačovala neobyčejnou úspěšností zřejmě podmíněnou jak vydatnými finančními zdroji, tak zvláště za Jana Nebojácného s podporou politické a vojenské moci Francie, ale i papeže, najdeme i zajímavé souvislosti s českými dějinami. Tak je tu zmíněno Janovo povýšení města Besanconu na správní a soudní centrum kraje Franche-Comté v říjnu 1407, jež v únoru 1408 potvrdil římský král Václav IV. (bez uvedení jeho českého titulu – s. 203). Nejprínosnější pro české dějiny je celá podkapitola věnovaná zisku Lucemburska, jež Schnerb podrobně rozebral od udělení Lucemburska králem Václavem IV. do zástavy moravskému markrabímu Joštovi Lucemburskému v roce 1388 až do smlouvy vévody Filipa Dobrého s Eliškou Zhořeleckou v Hesdinu 4. října 1441, jíž se tato vzdala za roční rentu 7 000 florinů všech zástavních práv na Lucembursko (s. 222). Vojenské dobytí města Lucemburku následovalo 20.–21. listopadu 1443 (s. 224). Po smrti Elišky Zhořelecké v roce 1451 se naposledy o prosazení svých práv v Lucembursku pokusil nastávající český král Ladislav Pohrobek v letech 1452–1454 (s. 226–227). Otázku znovudobytí Lucemburska a společného útoku s Francií na Burgundsko vznesl ještě v roce 1467 český král Jiří z Poděbrad prostřednictvím poselstva Gosvína Špána, ale o tom autor opět nepíše.⁵

V kapitolách o vládě a vojsku pojednal Schnerb zprvu o jednotlivých úředních funkcích a soudním a finančním centralizačním systému a poté o skladbě burgundského vojska v čele s maršálem a veliteli z aristokracie, kapitánech z řad korouhevních rytířů a panošů z vyšší šlechty, dále řadových rytířů a panošů z nižší šlechty až po dobrovolníky a žoldnéře-cizince najímané smluvně včetně specialistů jako dělostřelců, střelců, lučištníků, střelců z kuše apod. (s. 270.)

Z celé řady údajů o burgundském dvoře můžeme vytknout údaj o početnosti dvora Filipa Smělého o 200 až 300 osobách a za Filipa Dobrého o 700 až 800 osobách (s. 283) a o založení Řádu zlatého rouna Filipem Dobrým při příležitosti jeho sňatku s Isabelou Portugalskou v Bruggách v lednu 1430 (s. 301). Zmar a porážka za porážkou stíhaly vévodu Filipa Dobrého v jeho záměrech podpory řady křížových výprav proti Turkům, ať v letech 1425–1426 na Kypř, či v roce 1444 zakončené porážkou u Varny 10. listopadu nebo v roce 1464 ukončené po úmrtí papeže Pia II. u Marseille 15. srpna, stejně jako zamýšlené a neuskutečněné kruciaty proti českým husitům v roce 1428 (s. 314). Dokonce se zavázal k osobní účasti na

5 Josef MACEK, *Král Jiří a Francie v l. 1466–1468*, ČsČH 15, 1967, s. 497–534, zvl. s. 512–521.

křížové výpravě na slavné bažantí slavnosti v Lille 17. února 1454, ale svůj slib nikdy nesplnil (s. 317).

V kapitolách 20. a 21. autor z hlediska dějin každodennosti rozsáhle a podrobně rozebral v celé Evropě napodobovanou nádheru burgundských slavností včetně jejich doprovodných programů tzv. „entremets“, slavnostní vjezdy do měst a turnaje, dále dvorskou kulturu projevující se v hudbě, malířství (vynikající malíři Jan van Eyck a Rogier van der Weyden), literatuře a tapisériích.

V předposlední kapitole Schnerb přiblížil městský partikularismus v Burgundsku na řadě povstání zejména flanderských a nizozemských měst jako Gentu v letech 1430, 1432, 1451–1453 a 1467–1468 (s. 383n., 392n.), Brugg v letech 1436–1438 (s. 384n.) a Lutychu v letech 1457, 1463–1468 (s. 402n.). Revolty vedené především cechy proti městským elitám byly většinou krutě potrestány popravami vůdců, velkými finančními pokutami a ztrátou práv. Nejasné je, z jakého důvodu autor do série těchto městských povstání nezahrnul ani zmínkou hnutí náboženských nonkonformistů a heretiků, známých pikartů v čele s Gillesem Mersaultem (hlasatel čtyř pražských artikulů dovezených jim z Čech, popraven v Tournai 22. července 1423), Jacquemartem z Bléharies (popraven v Lille 21. prosince 1429) a Janem z Hiellinu (chystajícím se do Čech v roce 1431) v Pikardii v třetím a čtvrtém deceniu 15. století.⁶ Stejně jako při popisech slavností a turnajů vůbec nezmínil přítomnost neoficiálního poselstva krále Jiřího z Poděbrad vedeného Lvem z Rožmitálu v Bruselu mezi 22. lednem a 10. únorem 1466.⁷

Celkově lze podle Bertranda Schnerba považovat Burgundsko v letech 1363–1477 za příklad vývoje knížecího státu, jehož vládcí se opírali především o šlechtu. Ta se jediná považovala za příslušníky burgundského národa, ačkoliv výraz Burgundané se běžně používal již od počátku 15. století na všechny obyvatele Burgundska a rovněž vévodovi stoupence (s. 440).

Omylů a překlepů je v posuzované práci málo, snad možno upozornit, že na s. 140 je dvakrát vytištěno „její otec“, na s. 307 je výčet „sedm rytířů“, ale je u něj uvedeno pouze šest jmen, na s. 311 je vytištěno „1405–1404“, na s. 315 je psán „valašský vojvoda Jan Hunyady“, tuším spíše mělo být uvedeno sedmihradský vévoda, na s. 320 je u dobytí Bosny Turky přiřazen letopočet 1462, o stránku níže je přitom správný letopočet 1463, na s. 416 je nesprávně uveden anglický král Jin-

6 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, IV, Praha 1993, s. 121–123.

7 Jiří JUROK, *Mírová a propagační poselstva krále Jiřího z Poděbrad v letech 1461–1467*, *Historica Olomucensia* 53, 2016, s. 47–86, zvl. s. 56–57, 68–69, 75 a 80, populárněvědně TÝŽ, *Mírová poselstva husitského krále Jiříka*, *Týdeník ČČSH Český zápas* 103, 2023, č. 19 ze 7. května 2023, s. 1 a 3.

dřích VII. k roku 1466, správně šlo o Jindřicha VI. Konečně na s. 220 jsou překlapy dat úmrtí Elišky Zhořelecké 1351, správně 1451 a brabantského vévody Antonína Burgundského 1315, správně 1415. Tato data jsou ve francouzském originále uvedena správně.⁸ Je zajímavé, že při spojení Burgundska s Angličany nikde Bertrand Schnerb nepíše o zradě francouzských zájmů, nasvědčuje to snad autorově regionální burgundské identitě?

Doslov k českému vydání historika Jaroslava Svátka přináší přehled Schnerbovy univerzitní působnosti a jeho hlavních děl včetně zmínění jeho předchůdců v bádání o burgundských dějinách Johana Huizingy, Richarda Vaughana a Wenera Paraviciniho.⁹ Na úplný závěr připomněl zasedání Evropského centra burgundských studií v Praze v roce 2019, kde Schnerb vystoupil s údajně „lehce provokativním příspěvkem o jmenovci Jana Žižky ve službách burgundského dvora“.¹⁰ A posledně zmíněné větě patří má největší kritika.

Pavel Soukup s Jaroslavem Svátkem vydali český sborník prací z česko-francouzských konferencí v Praze, Toulouse a v Paříži v letech 2007–2009,¹¹ jež je jakýmsi českým protipólem francouzského sborníku z těchto konferencí, a v němž oproti francouzskému znění¹² byla již tehdy vynechána Schnerbova studie, v níž se poprvé zmínil o panoši Jehanu Susquem „de Behaigne“ (Bohemie) jako možném Janu Žižkovi z Trocnova.¹³ A již zde se vnučuje otázka, proč studie s tak význačným nálezem byla z českého sborníku vyřazena? Když jsem poprvé narazil v roce 2015 na informaci o Jehanu Susque ve stati Petra Čorneje v katalogu Husitského muzea v Táboře,¹⁴ okamžitě mě informace zaujala. Díky korespondenci s Bertrandem

8 Bertrand SCHNERB, *L'État bourguignon 1363–1477*, Paris 2006, s. 215.

9 Werner PARAWICINI, *Karel Smělý. Pád domu burgundského*, Praha – Litomyšl 2000.

10 B. SCHNERB, *Jean Susque, un écuyer du royaume de Bohême à la cour de Bourgogne*, Publication du Centre européen d'études bourguignonnes 60, 2020, s. 213–229 a česky TÝŽ, *Jehan Susque – panoš z Českého království na vévodském dvoře v Burgundsku*, Jihočeský sborník historický 89, 2020, s. 5–24.

11 Pavel SOUKUP – Jaroslav SVÁTEK a kol., *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010.

12 Martin NEJEDLÝ – Jaroslav SVÁTEK (edd.), *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge (France, Bourgogne, Bohême)*, Toulouse 2009 (Croisades tardives 2).

13 B. SCHNERB, *Des nobles de Bohême à la cour de Bourgogne au temps des ducs de la Maison de Valois*, in: M. NEJEDLÝ – J. SVÁTEK (edd.), *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge (France, Bourgogne, Bohême)*, s. 109–130, o Jeanu Susquovi na s. 114–115, jako možném Janu Žižkovi v pozn. 27 na s. 114.

14 Petr ČORNEJ, *Jan Žižka z Trocnova*, in: Zdeněk Vybíral (ed.), *Husité na cestě za poznáním husitského středověku*, Slova – obrazy – věci, Tábor 2011, s. 49–61, zvl. s. 51.

Schnerbem bylo možné do češtiny přeložený jeho text vydat v Jihočeském sborníku historickém.¹⁵

Ačkoliv sám Bertrand Schnerb věří a ve studii uvádí, že Jehan Susque je tožný s naším Janem Žižkou, považoval jsem to zprvu pouze za pravděpodobné bez rozhodujícího důkazu. Ten se mně podařilo nalézt až koncem roku 2021 při podrobném zhodnocení Schnerbovy první studie, kdy jsem identifikoval panoše Guillaume de Sully „de Behaigne“ (Bohemie)¹⁶ jako Viléma Sudlice z Litovan na základě Sedláčkova Atlasu erbů a pečeti, kde jsem podrobně vysledoval všechny příslušníky českých rodů začínajících na slabiku Su-¹⁷ a žádného jiného Viléma jsem na přelomu 14.–15. století nenašel.¹⁸

Protože Jehan Susque přišel na vévodský dvůr v Burgundsku počátkem roku 1404 podle Schnerba společně s Guillaumem de Sully – Vilémem Sudlice,¹⁹ jednoznačně to tak určuje Jehana Susque jako Jana Žižku z Trocnova. Oba totiž pocházeli z jižních Čech, společně působili podle svědectví několika popravčích a psaneckých zápisů jihlavských na hradě Kraví Hora, a proto o nikoho jiného snad kromě nezřetelného lapky Šišky (dvakrát bez uvedení jména a jednou jako Zikmund Šiška) nemůže jít.²⁰ V českých a francouzských pramenech se celým jménem a příjmením jmenují jen nejvýznamnější osobnosti (kromě Sudlice se jedná o vedoucí poselstev) a takovou je v této souvislosti jediné Jan Žižka. K tomuto závěru jsem dospěl ve své poslední studii o Janu Žižkovi z Trocnova.²¹ Jaroslav Svátek tak jen zopakoval již jednou mnou vyvrácený fakt. Je tak otázkou, proč je neustále odmítán objev univ. prof. Bertranda Schnerba a proč díky několika zjištěným indiciím a fak-

15 Viz poznámku 10.

16 B. SCHNERB, *Des nobles de Bohême*, s. 115 – 116.

17 August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, Praha, sv. 1, 2001, sv. 2, 2001, sv. 3, 2002, sv. 4, 2003 a sv. 5, 2003, ed. Vladimír Růžek.

18 J. JUROK, *Jan Žižka z Trocnova – předhusitský hejtman lapků v Čechách a na Moravě, dvořan a kurýr v Burgundsku*, Vlastivědný věstník moravský LXXIII/3–4, 2021, s. 209–221, zvl. s. 216, pozn. 73 na s. 221 s výčtem jednak všech rodů takto počínajících – ze Sudlic, Sudličky, Sudoměře, Sudslavě, Sulek, Sulevic, Sulic, Sulislavě a Sulislavic, tak v poznámce 73 uvedených jmenovitě i s odkazem. Populárněvědně TÝŽ, *Jehan Susque je náš Jan Žižka z Trocnova*, Evangelický týdeník Kostnické jiskry 107, 2022, č. 19 z 29. června 2022, s. 3.

19 B. SCHNERB, *Des nobles de Bohême*, s. 115.

20 František HOFFMANN (ed.), *Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457*, in: Archiv český, ročník 38, Praha 2000, zvl. s. 30, č. 14 a s. 31, č. 16, rozbor u J. JUROK, *Jan Žižka z Trocnova – předhusitský hejtman lapků*, s. 216 a pozn. 76 na s. 221, k Šiškově tamtéž na s. 217.

21 J. JUROK, *Jan Žižka z Trocnova – předhusitský hejtman lapků*, s. 214–215. Kromě pěti (Jana z Okoře, Jana Žižky, Viléma Sudlice, Simona Ostlinghera a Rogera Rache) všichni ostatní jsou uvedeni jednoslovným označením – jedná se o devět jmen pocházejících z Čech.

tům o totožnosti Jehana Susqueho s Janem Žižkou není spíše s velkou pravděpodobností přijímána totožnost obou těchto osob.

Jiří Jurok

František ŠMAHEL

Husitská revoluce

I. Kořeny české reformace

Praha, Karolinum 2023, 861 s., ISBN 978-80-246-5175-0.

Klasické *opus magnum* moderní české medievistiky vychází česky nyní potřetí. Poprvé se dostalo do ruky jen nevelkému okruhu zájemců. Nakladatelství Svoboda, které se koncem 80. let rozhodlo vydat Šmahelovu knihu, v porevoluční nakladatelsko-chaotické situaci roku 1990 stornovalo již vysázený text. Autor následně upravil koncepci díla a rozšířil je. Vyšlo však v jen improvizovaném „interním“ čtyřsvazkovém vydání roku 1993. Následovala již důstojná edice z roku 1996 v univerzitním nakladatelství Karolinum a po ní prestižní německé vydání z roku 2002 a polské z roku 2018. Autor podle svého zvyku (tak jako v každém předchozím vydání) aktualizoval jednotlivé kapitoly nejen v aparátu či v reflexi stavu historiografie, ale i přímo do textu knihy zapracoval výsledky svých vlastních i početných cizích nových výzkumů. Je třeba vyslovit obdiv nad šíří Šmahelových znalostí a nad promyšlením nejnovější literatury, snad ještě více pak nad jeho schopností stručně a precizně, tedy nevýčtově, vtělit její přínos do nového vydání rozsáhlého díla.

Podrobně seznamovat čtenáře recenze s obsahem dnes již klasické knihy asi nemá smysl. I rozbor modernizačních či aktualizací partií přenechme raději specialistům. Připomeňme proto pouze, že první svazek díla, který systematicky analyzuje předpoklady vzniku husitské revoluce, je rozdělen do pěti tematických kapitol. První z nich sleduje proměny obrazu husitství v historiografii 19. až 21. století, a to až k velmi živým „okruhům a látkám současného bádání“ (s. 75–84). Šmahel tu konkrétně dokládá, že soustavný a kritický pramenný výzkum nadále přináší podstatné nové poznatky i pro tak dlouho a intenzivně zkoumanou tematiku, jakou je pro českou i zahraniční historiografii husitství.¹

1 Toto zdánlivě banální konstatování zdaleka není zbytečné. Srovnej kupříkladu názor Miroslava Hrocha, který soudí: „Ostatně o starších dějinách toho dnes již víme tolik, že to v mnoha případech postačí pro formulaci problému a otevírá cestu ke kritickému a kvalifikovanému zobecnujícímu výkladu, a tedy také k (re)konstrukci širších souvislostí, aniž bychom potřebovali archivní

Druhá, pro mne kdysi při prvním setkání s touto knihou snad nejvíce objevená kapitola, je věnována „evropským souřadnicím a paralelám“.² Z jejích závěrů stojí za zdůraznění věty: „*Kumulace dlouhodobých i přechodných depresí vyznačovala situaci i v jiných oblastech Evropy, aniž se zatím podařilo průkazně doložit existenci celkové ekonomické krize v rámci více státních útvarů. Krizové projevy v různých státech i teritoriálních oblastech se někdy umocňovaly, jindy vzájemně zeslabovaly... Letmý pohled do dějin Evropy umožňuje mnohé jevy lépe pochopit a vyvarovat se přeceňování některých českých skutečností, sám o sobě však není s to vysvětlit podmínky a příčiny revolučního vyústění husitského reformního hnutí*“ (s. 194).

Třetí kapitola byla věnována „rozpadu církevní a světské moci“. Šmahel připomíná, že „*i když královská doména v Čechách ani za Václavovy vlády nedoznala podstatné újmy, krize státních financí se prohlubovala rok od roku. ... Krach mincovního systému v předvečer revoluce však lze spíše jen tušit než prokázat. ... Starší předpoklady o neúměrné koncentraci pozemkového majetku v „mrtvých rukou“ české církve se plně potvrdily. Současně se však ukázalo, že mnohé církevní instituce včetně pražského arcibiskupství byly z různých důvodů v hospodářském a finančním úpadku*“ (s. 323). Neméně důležité je, že „*české panstvo vytyčilo za svůj cíl návrat k politickému zřízení Karla IV. Ve skutečnosti však odbojné panstvo prosadilo mnohem hlubší změny mocenského organismu, které ve svém úhrnu výrazně omezily panovnickou libovůli a položily zřetelné základy budoucí stavovské monarchii*“ (s. 324).

Rozsáhlá čtvrtá kapitola se zabývá „sociální a národnostní otázkou obecného lidu“. Dávné recenze na první vydání občas zvažovaly, zda autor v textu, který v první verzi vznikl ještě v 80. letech, není příliš tolerantní k názorům svých marxistických přátel. Ze shrnujících tezí, které zde Šmahel formuloval, však jasně vysvětluje, jak daleko mu byl a je jakýkoliv třídně sociální, resp. i jiný monokausální výklad vzniku husitství. „*Jestliže v naprosté většině královských měst v Čechách a na Moravě se vládnoucími kruhy podařilo udržet na uzdě početné složky chudinského obyvatelstva, lze z toho se značnou pravděpodobností vyvodit, že jeho existenční podmínky se ani v druhém desetiletí 15. století nezhoršily natolik, aby byly bezprostřední hrozbou výbušného sociálního přetlaku. ... Nic nenasvědčuje tomu, že by rozdílnou míru revoluční aktivity venkovských regionů bylo možné vysvětlit odlišnou kvalitou i kvantitou pozemkové renty, anebo drastickým zvýšením mimořádných dávek a mimoekonomické*

bádání.“ Srovnej: Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 14.

2 Šmahel v předmluvě k prvému vydání říká: „Husitství pro mne vždy bylo součástí obecných dějin, a proto jsem předem upustil od hledání jeho smyslu pro pomyslné české dějiny.“ Srovnej: František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I.*, Praha 1993, s. 9.

kého útlaku v podobě znevolňovacích zásahů. ... Vlastním podhoubím radikalizace sociálního pohybu některých venkovských, zejména jihočeských oblastí bylo mentální klima vzrůstajících kolektivních a individuálních nejistot existenčního rázu, v němž se odrážely hospodářské a jiné důsledky drobných válek, mocenských rozbrojů a zhoubných epidemických kalamit. ... Nevyhraněnost sociálních rozporů v krizovém období české předrevoluční společnosti nalezla svůj výraz i v celospolečenském záběru a proticírkevním zaměření reformních programů a cílů, které se staly svorníkem nejružnějších zájmů i tužeb v širokém rozmezí od dílčích reforem až po dalekosáhlé společenské proměny“ (s. 482n).

Poslední kapitola prvního dílu (s. 484–655) by mohla „žít“ i jako samostatná kniha, sledující téma „evangelium proti feudalismu“ v širokém oblouku od mystérií víry, pověr a lidové zbožnosti až po reformní program husitské revoluce a táborské vize společnosti bez pánů a poddaných. Šmahel tu důkladně zkoumá jak obecný stav křesťanství v Čechách i Evropě, tak zejména shrnuje své názory na reformní myšlení i hnutí a zdůrazňuje, že pro reformátory nebyla „základní kategorií společnost v rámci jednoho státního či nacionálního svazku, nýbrž univerzální pospolitost věřících s papežem a jemu podřízeným, hierarchicky odstupňovaným duchovenstvem. Náprava církve měla tak v první řadě být nápravou církevních institucí. ... Reformní myšlení tudíž odráželo sociální jevy a hlediska pouze druhotně, závisle na primárním konceptu církve a z vnějšku vrstev a skupin, v nichž hledalo oporu a k nimž se obracelo“ (s. 652).

Závěr kapitoly pak interpretačně předjímá děje, jimiž se autor blíže obírá v druhém dílu knihy: „*Díky tomu, že se většinové křídlo husitské levice dokázalo včas vzdát utopického snu o rovnostářské společnosti vyvolených bratří a sester, neztratilo svou zakotvenost v podmínkách místa a času a po překonání pikarské krize mohlo na sebe strhnout hegemonii v celozemském rozsahu. Z dějinného nadhledu nelze pominout ani řadu realizovaných bodů reformního programu, jež vedly k hlubokým strukturálním změnám v majetkové držbě i v politicko-mocenském ústrojí a jež v neposlední řadě též přispěly k dílčím sociálním opatřením ve prospěch venkovského a městského lidu“ (s. 655).*

Kdysi v proseminárii bylo nám, adeptům historické vědy, vysvětleno, že historiografie je obor, který na úzkém hřebínku, po němž kráčí, musí vybalancovat na jedné straně nárok na krajní exaktnost a kritickou ověřitelnost analýz, resp. na bezpečnou argumentační podloženost interpretací, aby však na druhé straně nepozbyl váhy nárok na narativnost a literární sdělnost textů, jejichž výklad nelze zakódovat do pouhých vzorců nebo grafických symbolů, jako činí přírodní vědy. František

Šmahel to ví a jeho (slovy Jaroslava Mezníka) „olbřímí dílo ... v němž stěží naleznete hluchá místa“, resp. obecně „nejvýznamnější historické dílo, které bylo u nás vydáno v uplynulých desetiletích“,³ je při vši exaktnosti a analytičnosti zároveň „velkým vyprávěním“, které se výborně čte a které každého o širších souvislostech jevů přemýšlejícího historika inspiruje k obecnějším úvahám také o jiných epochách a historických situacích. Obecný význam tak má pro mne např. Šmahelova věta: „*Krizové jevy české společnosti před rokem 1420 neměly jednu příčinu, jednoho viníka či postiženého. Sporný pojem „krizí“ ztratil svou pomyslnou jednoznačnost v podobě jediné rozhodující determinanty reformního i revolučního procesu a stal se tak pomocným konceptem převládajících jevových skutečností, spojených pojmenovatelem viditelných rozporů a neduhů, jež se v době vlády Václava IV. nejen umocňovaly, ale i křížily*“ (s. 484).

Jakou roli tedy hraje Šmahelova kniha v českém dějepisectví třetí dekády 21. století? Zcela jistě není podstatná jen pro badatele o pozdním středověku. Už v recensích na první vydání Husitské revoluce ale stály proti sobě dva protichůdné pohledy na vliv tohoto díla na mladou dějepisickou generaci: Jedním byl nárok Petra Čorneje: „*Šmahelovu práci by měli číst nejen specialisté a pracovníci zavedených vědeckých institucí, nýbrž povinně i vysokoškolští studenti dějepisu*.“⁴ Druhý, skeptický postoj vyjádřil o rok později Martin Nodl v rozsáhlejších recensních úvahách nad *Husitskou revolucí*, když soudil, že Šmahelovy důkladné analýzy husitologické literatury nejen nebude po řadu desetiletí nutno opakovat, ale že to ani nebude možné, „*protože pracovitost mladé historické generace se od generace, k níž Šmahel patří, až propastně liší*“.⁵ Mínil tím, že nastavené kvalitativní měřítko a zároveň nárok na objem zpracované a hluboce promyšlené materie přesahuje možnosti generace, etabloující se v historické vědě na konci 20. století?

Dnešní pohled na recepční možnosti a schopnosti historické obce ve vztahu k tomuto dílu je již předem poznamenán skutečností, že od prosazení se internetu v prvé dekádě 21. věku získala studentská a mladá badatelská generace nejen otevřené bohaté informační pole, ale že řada (nejen) historiků má také stále závažnější problémy se zvládáním velkých textových celků. Otázka reálného působení Šmahelova skvělého, ovšem také gigantického a jak na soustředění, tak na rozhled čtenáře náročného díla je tedy do jisté míry komplikovaná. Kdyby jeho kniha byla „pou-

3 ČČH 93, 1995, č. 1, s. 125–130, zde s. 125, 130.

4 Petr ČORNEJ, *Velká kniha o husitství*, Dějiny a současnost 16, 1994, č. 1, s. 56–58, zde s. 58.

5 Martin NODL, *Čtení s tužkou v ruce. Úvahy nad husitskou revolucí Františka Šmahela*, Listy filologické CXVIII, 1995, s. 315–322, zde s. 316.

hou“ syntézou, zprostředkovávající ve velkolepé fresce proměny české i evropské společnosti od poloviny 14. stol. do kutnohorského náboženského roku 1485, zůstal by okruh jejich čtenářů při vši epičnosti řady partií rozsáhlého textu možná spíše omezený. Takový bývá osud „standardních“ děl.

Šmahel ale cíleně nepsal syntézu. Zkoncipoval knihu, jejíž čtenář je vtažen do dobrodružství objevování nových horizontů reality. V předmluvě k prvnímu vydání (škoda, že nebylo v právě recenzované edici přetištěno a je nahrazeno stručnější variantou úvodního textu) autor napsal: „*Vzdálenost mezi hladinou analytických výzkumů a povšechným zobecněním staršího data narostla natolik, že spojnice mezi nimi se již víceméně zprětrhaly. Úkolem dneška je analýza vyššího stupně, jejímž předmětem jsou rozsáhlé komplexy jevů v horizontálních i vertikálních průřezech. Při zkoumání systémů, funkcí a strukturálních vazeb velkých celků vystupují do popředí kriticky prověřená hromadná fakta, aniž přitom jednotliviny (s výjimkou podružných detailů) ztrácejí svou případnou směrodatnost.*“⁶

Šmahel při psaní koncentroval a do textu uložil nejen své sumarizující interpretace relevantní literatury a tam, kde to dosud nezpracovaná problematika vyžadovala, také originální analýzy pramenné materie, ale vkládal sem (ne vždy s odkazy na svá početná vlastní díla, jak si již roku 1995 v recenzi postěžoval Jaroslav Mezník)⁷ i ostatní svoji, řadou publikací podloženou, badatelskou zkušenost. To není zanedbatelný faktor: Šmahelovo dílo, dnes podchyceno úctyhodnou, knižně vydanou bibliografií, představuje 62 knižních publikací, 24 editovaných týmových prací a sborníků a 309 samostatných studií, o stovkách recenzí nemluvě.⁸ Martin Nodl v úvahách z roku 1995 připomněl, že přinejmenším vědecký čtenář by pro skutečné docenění Šmahelova textu měl tento korpus znát či konsultovat.⁹

Kniha *Husitská revoluce* představuje čtivý a inspirativní, současnou českou i širě celoevropskou medievistiku kriticky diskutující, mnohostranně inspirativní text, který lze doporučit zájemcům o středověk vlastně stejně upřímně jako badatelům o soudobých dějinách, jsou-li otevřeni modernizačním impulsům a metodologickým inovacím. Pozorný čtenář také spatří v textu se zrcadlící intelektuální portrét jeho autora. Šmahelovu knihu lze číst mnoha způsoby a pokaždé s užitkem a radostí. Nadto je a bude podstatnou součástí pokladu soudobé české kultury.

Jiří Pešek

6 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I.*, Praha 1993, s. 9.

7 Jaroslav MEZNÍK, ČČH 93, 1995, č. 1, s. 125–130, zde s. 130.

8 F. ŠMAHEL, *Bibliografie vědeckých prací Františka Šmahela*, Praha 2023.

9 M. NODL, *Čtení s tužkou v ruce*, s. 322.

Pavčina RYCHTEROVÁ (ed.)

Pursuing a New Order

Volume I. Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe

(= The Medieval Translator, vol. 17.1)

Turnhout, Brepols Publishers 2018, 265 s., ISBN 978-2-503-58180-4.

Pavčina RYCHTEROVÁ (ed.)

Pursuing a New Order

Volume II. Late Medieval Vernacularization and the Bohemian Reformation

(= The Medieval Translator, vol. 17.2)

Turnhout, Brepols Publishers 2019, 321 s., ISBN 978-2-503-58182-8.

Dvousvazkový sborník *Pursuing a New Order* vydaný Pavčínou Rychterovou za pomoci Juliana Eckera se věnuje roli vernakulárních jazyků v náboženském životě střední Evropy v pozdním středověku. První svazek s podtitulem *Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe* obsahuje studie o dobové náboženské literatuře psané v němčině, češtině, hebrejštině, maďarštině i polštině. Jeho pokračování s podnázvem *Late Medieval Vernacularization and the Bohemian Reformation* se zaměřuje na vernakulární texty související s reformními a reformačními snahami v českých zemích. Oba svazky editorka opatřila úvodními texty.

V první studii Réjane Gay-Canton ukazuje, že neposkrvněné početí Panny Marie nebylo v západní církvi pozdního středověku tématem pouze teologických diskusí, ale prostřednictvím vernakulárních jazyků se dotýkalo i laických kruhů. Na příkladu čtyř německých autorů upozorňuje, že laici do těchto sporů nebyli vtaženi pouze jako posluchači horlivých kazatelů, ale někteří se sami chopili pera, aby přispěli k prosazení pohledu té strany, s níž sympatizovali.¹

Jednu z nejvýraznějších postav bohemikální německé literatury 14. století, císařského kancléře a biskupa Jana ze Středy, představuje Soňa Černá jako překladatele tří latinských listů o sv. Jeronýmovi. Oproti jejich dvěma dalším známým stře-dohornoněmeckým převodům se Janův překlad, dedikovaný kolem roku 1370 moravské markraběnce Alžbětě, dočkal široké recepce v celé německojazyčné oblasti.²

1 Réjane GAY-CANTON, *Ich sey ain laye ploss: Four Laymen Writing on a Theological Controversy (Last Quarter of the Thirteenth Century – Last Third of the Fourteenth Century)*, in: *Pursuing a New Order* (dále PNO) I, s. 21–46.

2 Soňa ČERNÁ, *The Letters of St Jerome of the Prague Chancellor and Notary John of Neumarkt: A Transmission History*, in: PNO I, s. 47–74.

Tamás Visi se zamýšlí nad bariérami ve vzájemném porozumění mezi latinskými a hebrejskými autory a usuzuje, že se na dobových překladech mohli podílet zejména židovští konvertité ke křesťanství. Dále poukazuje, jak rozdílné strategie hebrejští překladatelé latinských textů volili s ohledem na kredibilitu a vůbec přijatelnost cílového textu. Zatímco u lékařského traktátu bylo žádoucí odvolávat se na autoritu křesťanských učenců, v případě teologického pojednání bylo vhodnější jakékoli nežidovské zdroje zamlčet.³

Další dvě studie jsou věnovány českému spisovateli Tomášovi ze Štítného. Jak známo, Tomáš netvořil své texty zcela samostatně, ale zpravidla šlo o adaptace populárních latinských spisů. Pavlu Blažkovi se podařilo dohledat předlohu Štítného traktátu *O hospodáři* (součást tzv. *Knížek šesterých o obecných věcech křesťanských*) ve dvou kázáních františkána Bertholda z Řezna.⁴ Podrobnou analýzu Štítného *Knížek o sedmi chodbách k životu věčnému* pak podala Pavlína Rychterová. Vedle samotné komparace s výchozím textem *De septem itineribus aeternitatis* jiného františkánského autora Rudolfa z Biberachu zasadila překlad do širšího kontextu českého náboženského překladu 14. století.⁵

Na počátku 15. století se rozšířil nový žánr *ars moriendi* zpopularizovaný francouzským teologem Jeanem Gersonem. Christine Glaßner se zabývá jeho ranými ohlasy v prostředí vídeňské univerzity i melcké benediktinské reformy.⁶

Farkas Gábor Kiss pojednává o vícejazyčnosti v konventu dominikánek na Zaječím ostrově (dnešní Markétin ostrov v Budapešti) na základě klášterních knih z 15. a 16. století, které ve svém fragmentárním dochování dokládají výraznou převahu maďarských textů. Přesto řeholnice přirozeně ovládaly také latinu, a to i nad rámec liturgie, neboť latinsky jsou psány například i komentáře k jejich maďarským modlitbám.⁷

Rafał Wójcik se zaměřil na *Żywot Pana Jezusa Krysta*, jednu z nejstarších polských tištěných knih, kterou v Krakově roku 1522 vydal Baltazar Opec. Ukazuje, že

3 Tamás VISI, *Latin-to-Hebrew Translations in Late Medieval Ashkenaz: Two Different Strategies*, in: PNO I, s. 75–90.

4 Pavel BLÁŽEK, *Thomas of Štítné's On the Householder (O hospodářovi) and its Latin Model*, in: PNO I, s. 91–120.

5 Pavlína RYCHTEROVÁ, *Thomas of Štítné (1330–1400) and his Translation of De septem itineribus aeternitatis by Rudolf of Biberach*, in: PNO I, s. 121–144.

6 Christine GLASSNER, *The German Ars moriendi: Texts from the Circle of the so-called Viennese School of Translators and their Circulation in the Fifteenth Century*, in: PNO I, s. 145–167.

7 Farkas Gábor KISS, *Reading Nuns at the Insula Leporum (Hungary): Traces of Bilingualism in a Late Medieval Dominican Nunnery*, in: PNO I, s. 169–192.

dílo mělo mnohem spletitější genezi, než se tradičně soudilo a že tak odráží bohatou tradici pozdně středověké laické zbožnosti.⁸

Druhý svazek publikace zahájil David C. Mengel analýzou úryvku z postily Konráda Waldhausera, podle něhož měli posluchači zazpívat velikonoční píseň latinsky, německy a česky. Všechny známé textové varianty této pasáže jsou otištěny v příloze a autorovi byly podnětem k zamyšlení nad vícejazyčností v Praze za vlády Karla IV.⁹

Martin Dekarli nastiňuje šíři recepce Viklefových spisů v Čechách, která se neomezovala jen na opisy, ale zahrnovala také rejstříky, sumáře, glosy, komentáře a překlady, jejichž role pro transmissi viklefovských myšlenek byla překvapivě podceňována. Samotná autorita „evangelického doktora“ přitom v českém prostředí nebyla tak důležitá jako jeho myšlenky, které rezonovaly s ohledem na jejich aktuálnost v domácích polemikách.¹⁰

Dosud nevydaný latinský soubor nejstarších Husových kázání zvaný *Puncta* z let 1400 a 1401 představuje Pavel Soukup. Sbírka záhy prošla významnými změnami, které souvisely s její adaptací pro širší okruh čtenářů, ale není jasné, nakolik se na nich podílel sám Hus.¹¹

Latinsky psaný traktát *Tabule veteris et nove coloris* Mikuláše z Drážďan o rozporech mezi prvotní a římskou církví se dočkal ve druhé polovině 15. století slavných českých adaptací v Göttingenském a Jenském kodexu. Petra Mutlová na základě analýzy latinských i českých textových svědků mimo jiné navrhl, že původní struktura díla byla jiná, než se dosud myslelo.¹²

Podobně jako Pavel Soukup se i Jan Odstrčilík ve své studii věnuje těžko řešitelným otázkám vztahu mezi dochovanými latinskými texty a zněním skutečně pronesených kázání. Konkrétně zkoumal velice doslovný latinský překlad Husovy české nedělní postily v rukopise z konzervativního utrakvistického prostředí polo-

8 Rafał WÓJCIK, *The Polish Version of the Meditationes vite Christi by Baltazar Opec*, in: PNO I, s. 193–212.

9 David Charles MENGEL, *Plures lingvas in Praga nescimus: Conrad Waldhauser on Czech and German in Fourteenth-Century Prague*, in: PNO II, s. 19–52.

10 Martin DEKARLI, *Translating Political Theology into Vernacular: Réécriture of John Wyclif's Oeuvre in Late Medieval Bohemia*, in: PNO II, s. 53–89.

11 Pavel SOUKUP, *The Puncta of Jan Hus: The Latin Transmission of Vernacular Preaching*, in: PNO II, s. 91–126.

12 Petra MUTLOVÁ, *Religious Cross-Currents at the End of the Middle Ages: Remarks on the Textual Transmission of Nicholas of Dresden's Tabule veteris et novi coloris*, in: PNO II, s. 127–151.

viny 15. století, i když samotný text vznikl jistě dříve, protože se na několika místech polemicky vymezuje proti tábořským radikálům.¹³

Ojedinělou památku recepce husitské reformace v polském jazyce představuje Paweł Kras. Nese novodobé označení *Pieśń o Wicklefie* a její autor Andrzej Gałka z Dobczyna, krakovský mistr a kanovník, ji roku 1449 přiložil k dopisu, jímž usiloval o podporu neznámého šlechtice při své konfrontaci s krakovským biskupem. Zatímco v Čechách reformační snahy vedly k akceleraci vernakulární literární produkce, v Polsku prý naopak její rozvoj zbrzdily, neboť byla spojována s heretiky a přísně kontrolována.¹⁴

Středověký bestseller *Vitaspatrum* (*Životy svatých otců*) byl do češtiny přeložen dvakrát, poprvé již ve 14. století, podruhé – zcela nezávisle – na konci 15. století Řehořem Hrubým z Jelení. Překladatel napsal předmluvu ve dvojí verzi, jednu s dedikací utrakvistickému knězi a druhou katolickému šlechtici. Jakub Sichálek ukazuje, že v tehdejších království dvojího lidu šlo o běžnou praxi a že dílo tímto způsobem uvedené do obou konfesionálních táborů si mohlo zajistit maximální možnou recepci.¹⁵

Poslední ze studií již překračuje téma „první reformace“. Jiří Černý v ní zkoumá vztah k jazyku v díle tří významných představitelů mikulovských novokřtěnců dvacátých let 16. století: Spittelmaira, Hubmaira a Glaita. Ukazuje sice, že s českými náboženskými poměry do jisté míry obeznámeni být museli, ale v jejich spisech česká reformace nebo jen čeština nehrají žádnou roli. Vernakulární jazyk je pro ně přirozeně totožný s němčinou a pokud měli potřebu připomenout i jiné řeči, šlo o latinu, řečtinu či hebrejštinu, kterými mohli dát na rozdíl od češtiny najevo svou učenost a pravověrnost.¹⁶

Karel Pacovský

13 Jan ODSTČILÍK, *Translation and Transformation of Jan Hus's Czech Sunday Postil*, in: PNO II, s. 153–184.

14 Paweł KRAS, *The Vernacular Eulogy of John Wyclif by Master Andrzej of Dobczyn: Textual Transmission of Dissident Ideas in Fifteenth-Century Poland*, in: PNO II, s. 185–203.

15 Jakub SICHÁLEK, *Vernacular Vitaspatrum in the Religious Polemic between Catholics and Utraquists in Bohemia around the Year 1500*, in: PNO II, s. 205–231.

16 Jiří ČERNÝ, *The Nikolsburg Anabaptists and their German-Language Apologias*, in: PNO II, s. 233–263.

Ulrich EISENHARDT

Kaiserliche Gerichtsprivilegien. Ihre Bedeutung und die Entwicklung der Rechtspflege im Alten Reich

(= Quellen und Forschungen zur Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, Band 78)

Wien – Köln, Böhlau Verlag 2023, 442 s., ISBN 978-3-412-52857-7.

Výzkum soudnictví ve středověké a raně novověké Říšskoněmecké říši patří v posledním půlstoletí ke zdárně se rozvíjejícím oblastem německého právněhistorického bádání. To dokládá i recenzovaná monografie. Její autor Ulrich Eisenhardt (nar. 1937), emeritní profesor občanského práva na univerzitě v Hagenu, si vytkl za cíl postihnout význam panovnických privilegií pro rozvoj soudnictví v Říšskoněmecké říši se širokým časovým záběrem od 12. až na práh 19. století. Položil si také podstatnou otázku, nakolik se privilegia jako zvláštní oprávnění a svobody odlišovala od všeobecných právních pravidel (zákonů). Privilegia vydávaná římskoněmeckými císaři a králi představovala významný mocenský instrument. To se týkalo v neposlední řadě těch privilegií, která vymezovala příslušnost a oprávnění soudů.

Eisenhardt vycházel ve svém výzkumu převážně z edic a databází, které pro období středověku zpřístupňují dokumenty z činnosti královského, resp. říšského dvorského soudu (existujícího od první poloviny 13. století) a královského komorního soudu (15. století), pro období raného novověku pak písemnosti Říšského komorního soudu (zřízen roku 1495) a Říšské dvorské rady (konstituována roku 1527). Stěžejní význam měla pro autora také edice soudních privilegií římskoněmeckých císařů a králů, kterou pořídil v 80. letech archivář a právní historik Friedrich Battenberg.

V úvodní kapitole Eisenhardt definuje soudní privilegia jako prameny práva. Probírá středověké právní texty, o něž se opíralo postavení panovníka jakožto nejvyššího soudce, resp. nositele nejvyšší soudní moci v Říšskoněmecké říši. Počínaje první polovinou 13. století přibližuje vývoj zdejší soudní organizace. Upozorňuje přitom i na existenci některých zvláštních soudů, které si mnohdy osobovaly nebývale široké pravomoci, a to ještě i v raném novověku. Takovými soudy byly typicky svobodné (tzv. fémové) soudy ve Vestfálsku či dvorský soud v Rottweilu. Z množství nižších soudů s různými pravomocemi, popř. specializacemi byly nejvýznamnější zemské soudy jednotlivých součástí Říšskoněmecké říše, městské soudy říšských měst a přirozeně také církevní soudy.

Nejstarším typem panovnického privilegia, které stanovovalo postavení adresáta ve sféře soudních pravomocí, bylo exempční privilegium. Listiny upravující církevní *privilegium fori* či vymezující hranice mezi světským a církevním soudnictvím pocházejí většinou z 13.-15. století. V pozdější době bylo *privilegium fori* vnímáno jako samozřejmě dané a vydávaná privilegia řešila nanejvýš jen sporné či kolizní případy. Téměř výhradně středověkého původu jsou také panovnická privilegia *de non evocando*. Sedmi říšským kurfiřtům potvrdila toto právo definitivně již Zlatá bula Karla IV. z roku 1356. Eisenhardt se velmi detailně zabývá otázkou, zda privilegia *de non evocando* byla vydávána i poté, kdy v roce 1495 Řád Říšského komorního soudu ustanovil *ius de non evocando* jako obecně platnou právní zásadu. Dospívá ke zjištění, že toto právo se v privilegiích objevovalo i v pozdější době, byť ojediněle.

Velká část panovnických privilegií neposkytovala jen jednu výsadu, nýbrž šlo o kombinovaná privilegia. Eisenhardt dokládá, že většina privilegií, která byla ve středověku a raném novověku označována jako jako exempční, byla ve skutečnosti soudními privilegii (*Gerichtsstandsprivilegien*), které osvobozovaly soud adresáta z pravomoci jiného, zpravidla cizího soudu. Pojem exempce byl vnímán nejen jako vynětí z pravomoci, nýbrž obecně jako osvobození. Soudní privilegia se objevují v Říšskonožské říši již na počátku 12. století. V pozdější době byla jejich nejčastějšími adresáty svobodná říšská města. Právě privilegia pro tyto adresáty nezřídka obsahovala i osvobození z působnosti církevních soudů.

Velmi detailně přibližuje autor vývoj privilegií *de non appellando*. Ta se začala ve větším počtu objevovat až ve druhé polovině 15. století a souvisela se šířením římského práva. Eisenhardt v této souvislosti detailně rozebírá otázku, zda českému králi bylo uděleno apelační privilegium už Zlatou bulou Karla IV. Poukazuje na jedné straně na to, že v době vydání Zlaté buly právní institut apelace v Říšskonožské říši ještě neexistoval, ale na druhé straně i na to, že příslušné ustanovení zmíněné buly bylo už v 70. letech 15. století považováno za privilegium *de non appellando*. Zbývající kurfiřti nabyli do konce středověku nanejvýš jen omezená apelační privilegia. *Privilegium de non appellando illimitatum* získal kolínský kurfiřt v roce 1653, mohužský o rok později a trevírský teprve v roce 1721. Pomineme-li výše zmíněné ustanovení Zlaté buly, pak prvním říšským subjektem, který získal apelační privilegium, byl Norimberk (1470), následovaný Bavorským vévodstvím (1480) a Augšpurkem (1482). Omezení apelačních privilegií spočívala buď ve stanovení hodnoty (ceny), či typu sporu. Podat apelaci tak nebylo možné v případech, v nichž hodnota sporu nepřesahovala v privilegiu stanovenou částku, nebo se týkala nějaké specializované právní materie (např. stavební či některé obchodní spory).

Dále Eisenhardt stručně probírá další typy soudních privilegií. Ojedinelé bylo *privilegium electionis fori*, které umožňovalo adresátovi vybrat si říšský soud, před kterým má být jeho spor projednán. Toto privilegium obdrželo v roce 1648 Vestfálským mírem Švédské království. Arbitrážní (rozhodčí) privilegia (*Austrägalprivilegien*) umožňovala využít k řešení sporů rozhodčí soudy. Tato privilegia lze zaznamenat od 13. až do počátku 19. století. Institucionalizované rozhodčí soudnictví se v Římskoněmecké říši rozšířilo od 14. století. Předpokladem fungování rozhodčích soudů byla vůle a ochota obou sporných stran se jejich výrokům podřídit. Privilegia *de non arestando* chránila měšťany a poddané proti zatčení u cizího soudu, typicky za účelem vymáhání pohledávky. Velmi ojedinelé bylo *privilegium primae instantiae*. Na takové privilegium se odvolával např. braniborský kurfiřt roku 1654 ve sporu před Říšským komorním soudem. Privilegium první instance bylo často zaměňováno s apelačním privilegiem. Imunitní privilegia, která osvobozovala např. klášterní panství, od zásahů státní moci, se postupně proměňovala v *privilegia fori*.

Bez ohledu na existující soudní privilegia bylo možné se na říšské soudy obrátit pouze v případech odepření práva sporné straně a při nepřiměřených průtazích soudního řízení (*iustitia denegata vel protracta*). Právě fungování středověkých centrálních říšských soudů, tj. královského dvorského soudu a královského komorního soudu, a jejich rozhodování vycházející z panovnických soudních privilegií autor v dalším výkladu velmi důkladně a v jednotlivých dílčích časových fázích analyzuje. Zvláštní pozornost věnuje otázce odvolávání soudních privilegií. Největší počet později odvolaných soudních privilegií se týkal výsad udělených králem Václavem IV. v 90. letech 14. století. Tyto výsady většinou zrušil již král Ruprecht Falcký, nicméně Václavovo privilegium pro město Besancon z roku 1398 bylo odvoláno roku 1441 poté, kdy je napadl zdejší arcibiskup. Nemenší pozornost autor věnoval také postupnému prosazování se institutu apelace na sklonku středověku, ve druhé polovině 15. století.

Ve druhé části své monografie pojednal Eisenhardt o vývoji panovnických soudních privilegií v raném novověku. Podrobně přitom analyzoval rozhodovací činnost obou raně novověkých centrálních říšských soudů, tj. Říšského komorního soudu a Říšské dvorské rady ve sporech týkajících se soudních privilegií. Ukazuje mj. stoupající význam privilegií *de non apellando* v 16. a 17. století. Během raného novověku byla v apelačních privilegiích zvyšována hodnota sporu, bez jejíhož dosažení nebylo možné podat apelaci, a privilegia byla rozšiřována na další, nově vznikající specializované právní materie. Apelační privilegia týkající se specializovaných materií byla vydávána především říšským městům. Častým předmětem sporů pro-

jednáváných Říšským komorním soudem zůstávala až do 18. století privilegia *de non evocando*. Předmětem sporů v 15. a 16. století byla také platnost ustanovení Zlaté buly Karla IV.

Vymezení pravomocí mezi světskými a církevními soudy se v raném novověku stále více stávalo objektem obecně platných zákonných norem. Až do raného novověku si udržely značný vliv oficialáty, které se snažily působit jako světské soudy i mimo říšská duchovní teritoria. V 16. století bylo kromě toho nutné se vyrovnat s následky reformace ve sféře duchovního soudnictví. Imunitní privilegia lze zaznamenat, stále řidčeji, pouze do počátku 16. století. Podobně ojedinělá byla v raném novověku také arbitrážní privilegia a privilegia *de non arestando*.

Specifika postavení Říšské dvorské rady ve srovnání s Říšským komorním soudem spočívala v tom, že dvorská rada nejen soudila spory o privilegia, ale zároveň se jako poradní orgán podílela také na vydávání panovnických privilegií. Tuto poradní činnost ilustruje Eisenhardt na příkladech privilegií pro vybraná kurfiřtství a další říšské subjekty. Zamýšlí se při tom nad otázkou, do jaké míry dvorská rada přispívala k vytváření vlastní víceinstanční soudní organizace v říšských teritoriálních státech.

Zvláštní kapitolu věnoval Eisenhardt působení soudních privilegií, počínaje první polovinou 13. století. Přitom se znovu vrací i k otázce odvolávání privilegií, které bylo odůvodňováno nejčastěji poukazem na *salus publica*. Od 18. století začala být privilegia vnímána ve vzrůstající míře jako výjimka z ustanovení obecného zákona. Na rozdíl od zákonů privilegia neobsahovala abstraktní, všeobecně platná ustanovení. Po celý raný novověk existovaly zákony a privilegia vedle sebe a byly vnímány jako rovnocenné prameny práva. Zánik Říšskoněmecké říše roku 1806 přinesl zneplatnění většiny privilegií a s tím spojený úplný přechod ke „státu zákonů“.

V závěru se autor pokusil ukázat působení soudních privilegií na vývoj práva a soudnictví několika významných říšských měst, jmenovitě Lübecku, Frankfurtu nad Mohanem, Norimberku a Hamburku. Vyslovuje zajímavý názor, že se soudní privilegia významným způsobem podílela na formování státní organizace Říšskoněmecké říše a že do ní již od středověku vnášela federalistické prvky. Tato skutečnost byla od první poloviny 17. století reflektována také v dobové německé státovědě.

Autor shrnuje, že středověká a raně novověká soudní privilegia sloužila v první řadě k řešení otázek příslušnosti soudů. Přispívala k posilování soudní moci vládců jednotlivých teritorií a říšských měst. Raně novověká Říšská dvorská rada fungovala nejen jako říšský soud, nýbrž jí připadla i svébytná role ochránce privilegií.

Seznam pramenů dokládá, že Eisenhardt využil nejen edičně zpřístupněné prameny. Autor bádá i v řadě archivů, převážně německých, ale také dánských (Kodaň), francouzských (Štrasburg) a v Rakouském státním archivu ve Vídni. Přehled použité literatury čítá na tři stovky položek. Publikaci uzavírá věcný rejstřík.

Recenzovaná monografie představuje velmi cenné shrnující zpracování problematiky vyššího soudnictví v Říšskoněmecké říši ve středověku a v raném novověku. Ukazuje složitost a spletitý vývoj pravomocí a instančních vztahů vyšších říšských soudů. Zachycuje, jak se vymezovala příslušnost světských soudů na straně jedné a církevních na straně druhé. Přináší i četné zajímavé dílčí postřehy k českým ústavním dějinám pozdního středověku a k bohemikální diplomacie.

Posuzovaná monografie je napsána s nevšední důkladností a naprostá faktografická přesnost je v ní samozřejmostí. Není snadnou četbou, její studium vyžaduje naopak značné soustředění. Je bezesporu velmi důstojným až impozantním závěšením celoživotního právněhistorického díla prof. Ulricha Eisenhardta.

Petr Kreuz

Marie BUŇATOVÁ

Hedvábí, sklo a koření. Obchod mezi Prahou a Itálií (1500–1620)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 408 s., ISBN 978-80-7422-697-7.

Dálkovému obchodu českých zemí byla v posledních desetiletích věnována v české historiografii jen malá pozornost. Tím spíš je třeba přivítat poslední monografii Marie Buňatové, která se jako jedna z mála českých historiček a historiků tématu věnuje dlouhodobě. Ve srovnání s jejími dvěma předešlými monografiemi, zaměřenými primárně na židovské kupce v předbělohorské Praze,¹ se jedná o práci nepochybně nejzdařilejší.

Autorka se v této knize zabývá obchodem mezi Prahou a Itálií v období od počátku 16. století do prvních let třicetileté války. Již z úvodu je však zřejmé, že se její zájem nesoustředí na celé území Itálie, nýbrž jen na vybrané severoitalské oblasti s výraznější frekvencí obchodních vztahů s regionem střední Evropy (zejména na Benátky, Veronu, Bolognu a Bolzano). Za knihou stojí obrovská heuristická práce

1 Marie BUŇATOVÁ, *Pražští kupci na cestách: předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013 (recenze ČČH 2015, s. 1030nn.); TÁŽ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601*, Kiel 2011 (recenze ČČH 2015, s. 1030nn.).

a píše M. Buňatové. S povděkem je třeba kvitovat, že se neomezila jen na pražské fondy (zejména městské knihy uložené v Archivu hlavního města Prahy), na nichž je založena dosavadní literatura o tomto tématu, ale podnikla také výzkum v italských archivech (Benátky, Verona, Bologna, Bolzano a Florencie) a v německých a rakouských centrech „tranzitního“ obchodu (Norimberk, Linec, Innsbruck), z něhož vytěžila řadu dosud neznámých údajů.

Možností, jak téma obchodu uchopit, se nabízí celá řada: vedle tradičního pojetí ve smyslu výměny zboží a peněz je lze obohatit o antropologickou perspektivu kulturní výměny či chování aktérů na trhu. Legitimní by byl rovněž důraz na možnosti distribuce, ekonomický potenciál obyvatel (zkoumání cen dováženého zboží v poměru ke mzdám) či na obchod s penězi a drahými i barevnými kovy, který měl v českých zemích nezanedbatelný význam. Při současném stavu nedostatečné rozpracovanosti jednotlivých okruhů nebylo ambicí autorky podat komplexní pohled na tuto mnohohrstenatou problematiku.

M. Buňatová se zaměřila na vytváření a fungování obchodních sítí, což je koncept v zahraniční historiografii metodicky již poměrně dobře propracovaný.² Na rozdíl od Josefa Janáčka³ provedla systematický prosopografický výzkum dálkových kupců, který jí umožnil detailněji postihnout jejich původ, kariéry a rodinné vazby. Nejde jí jen o složení italských obchodních společností usazených v Praze a v Norimberku, ale i o strategie, jaké volili pražští kupci na ně napojení. Ve snaze rozplést základní problém směny, totiž proč by si zúčastněné strany měly navzájem věřit a jak se mohly zavázat k tomu, aby splnily to, co slíbily,⁴ sleduje vytváření „právních sítí“, které představovali v odkazech doložitelní příbuzní, poručníci, ručitelé a vykonavatelé závětí. Tyto vazby mohly mít různou podobu: mohly být

- 2 Srv. například Guillaume CALAFAT, *Familles, réseaux et confiance dans l'économie de l'époque moderne. Diasporas marchandes et commerce interculturel*, Annales. Histoire, Sciences Sociales 66, 2011, č. 2, s. 513–531; Ana Sofia RIBEIRO, *Early modern trading networks in Europe: cooperation and the case of Simon Ruiz*, London 2016; Xabier LAMIKIZ, *Social capital, networks and trust in early modern trade: a critical appraisal*, in: Manuel Herrero Sánchez – Klemens Kaps (eds.), *Merchants and Trade Networks in the Atlantic and the Mediterranean, 1550–1800*, London 2017, s. 49–71; Katalin PRAJDA, *Network and Migration in Early Renaissance Florence, 1378–1433: Friends of Friends in the Kingdom of Hungary*, Amsterdam 2018; Daniel BELLINGRADT – Anna REYNOLDS (eds.), *The Paper Trade in Early Modern Europe. Practices, Materials, Networks*, Leiden 2021.
- 3 Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955; TÝŽ, *Italové v předbělohorské Praze (1526–1620)*, Pražský sborník historický 16, 1983, s. 77–118.
- 4 Avner GREIF, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge 2006; TÝŽ, *The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis*, European Review of Economic History 4, 2000, č. 3, s. 251–284.

dvoustranné i vícestranné a hierarchicky uspořádané; náklady na obchod bylo možno kryt z prostředků většího počtu podílníků vlastní rodiny nebo za účasti cizích finančníků. Poručenství kmotrů, bratrstva a cechovní organizace v nich plnily funkci „informační sítě“ a byly nástrojem veřejné kontroly.

Přednosti sítí byly nesporné: kupci si vzájemně bezplatně předávali místní know how o dispozičním úvěru a zboží. Místo faktora byl do obchodu přímo zaangażován kupec v jiném městě, což zaručovalo vyšší zisk nebo lepší cenu pro konzumenta, a tím i konkurenční výhodu. Volná struktura sítí umožňovala navíc provádět flexibilní a rychlé změny bez velkých logistických nákladů při zaměření na nové trhy či kupce. Na druhou stranu silné sítě mohly být i handicapem.

Autorce se podařilo podchytit vazby zahraničních společností obchodujících s Prahou či přímo v Praze, byť je jasné, že žádný pokus o takovou rekonstrukci nemůže být úplný. Škoda jen, že kromě smluv a závětí nevyužila také korespondenci.⁵ Atraktivitu císařského dvora pro zahraniční kupce přesvědčivě dokládá seznam novoměšťanů z Itálie, Savojska a Graubündenu v pražských městech, jejichž největší počet se soustředí rámcově do období 1585–1605 (tabulky 1–6, grafy 1–10). Po materiálové stránce jde tedy o výrazné obohacení a rozšíření dosavadních poznatků. Vyzdvihnout je třeba i dobrou orientaci v knize díky jmennému, místnímu a věcnému rejstříku.

Buňatová přesvědčivě ukazuje, že bez Italů byl dálkový obchod ve střední Evropě nemyslitelný, i když tento region pro ně byl jen vedlejším trhem z hlediska objemu zboží a počtu finančních transakcí. Němečtí podnikatelé zprostředkující obchodní kontakty nejen do Čech, ale do celé středovýchodní Evropy, byli v bankovníctví a při úvěrování na Italech často závislí. Tomu však bylo možné se vyhnout, pokud se hotovost posílala levně prostřednictvím obchodních sítí. Na druhé straně malé kapitálové vybavení bylo handicapem, protože podílnictví v hornictví nebo v textilní výrobě vyžadovalo velký kapitál ke krytí dlouhodobých investic. Na tom vyrostli hornoněmečtí podnikatelé.⁶

Na přelomu 14. a 15. století k uvedené skupině patřili i řezenská Runtingerová, kteří minimalizovali kapitálové náklady tím, že souběžně s obchodem se zbožím

5 Korespondenci mezi jinými písemnostmi obsahují například fondy obchodních společností z Norimberku (Imhoff, Arzt, Behaim, Viatis-Peller) a Augsburgu (Meuting, Paumgartner, Welsch a Rem, Höchstetter, Herbrodt a Manlich). Ve své monografii na ni odkazuje Mechthild ISENMANN, *Strategien, Mittel und Wege der inner- und zwischenfamiliären Konfliktlösung oberdeutscher Handelshäuser im 15. und 16. Jahrhundert*, Stuttgart 2020.

6 Jean François BERGIER, *From the fifteenth century in Italy to the sixteenth century in Germany: a new banking concept?*, in: *The Dawn of Modern Banking*, New Haven 1979, s. 105–129.

provozovali obchod s penězi. Veškeré prostředky pro nákup v Benátkách vedli v hotovosti nebo ve formě drahého kovu a výnosy z prodeje zboží v Praze a ve Vídni převáděli do Řezna také v hotovosti.⁷ Platba v hotovosti byla možností, jak proniknout do uzavřeného oběhu italského transferového systému. Těto strategie se němečtí kupci přidržovali i v 16. století.

Určité rezervy shledávám v rekonstrukci a typologii obchodních sítí. Je totiž zřejmé, že zjištěné sítě nebyly rovnocenné. Skutečná síť nebyla pouze umělým propojením vzájemných dvoustranných vztahů. O hierarchické struktuře sítí lze mluvit jen tam, kde došlo k propojení výrobců, kupců a finančníků a kde všichni zúčastnění spolu navzájem provozovali obchod. Někdy se kontakt s italskou stranou týkal jen finančního krytí.

Za síť v pravém slova smyslu nelze označit ani periodicky se opakující veletrhy. Hans-Jörg Gilomen považuje za pravou strukturu sítí tu, která vychází z obchodního deníku jednoho kupce, i když je zřejmé, že ani v něm nejsou podchyceni všichni zainteresovaní, nýbrž jen ti, kteří s autorem deníku byli v přímém kontaktu. Tento typ pramene přesto podle jeho názoru neodráží jen „egocentrickou síť jedné osoby“, ale může do jisté míry pomoci vymezit pravé sítě od jiných lineárních či hvězdčovitých spojení.⁸ Problém je v tom, že kupecké deníky se z české strany až na několik zlomků nedochovaly.

I když je zřejmé, že recenzovaná monografie nereflektuje v plné míře současný diskurz západní historiografie, nelze to autorce mít za zlé. Je to spíš důsledek nedostatku podobných materiálových studií z předmoderních hospodářských dějin v české historiografii, bez nichž nelze dostatečně přesvědčivě argumentovat ve prospěch té které teze.

Problematika obchodních sítí je spojena s celou řadou dalších otázek, na něž by bylo dobré se v budoucím bádání soustředit a rozšířením heuristiky je přesněji a úplněji zodpovědět: např. jak se na utváření sítí podílely sociální, ekonomické, politické, náboženské, kulturní a demografické faktory? Jak byla ta která firma efektivní? Které z nich byly lídrem na trhu a proč? Byli Italové u dvora zvýhodněni proto, že byli katolíky, či v tom hrály roli i jiné faktory? Kdo komu půjčoval víc

7 Franz BASTIAN, *Das Runtingerbuch 1383–1407 und verwandtes Material zum Regensburger-südostdeutschen Handel und Münzwesen I.*, Regensburg 1935. Naposledy k tomu Isabel SCHELTENS, *Silver and Spices in the Runtinger Trade with Prague*, *Hungarian Historical Review* 11, 2022, č. 3, s. 622–646.

8 Hans-Jörg GILOMEN, *Netzwerke im europäischen Handel des Mittelalters – Versuch einer Bilanz*, in: Gerhart Fouquet – Hans-Jörg Gilomen (eds.), *Netzwerke im europäischen Handel des Mittelalters*, Ostfildern 2010, s. 341–364, zde s. 349–350.

peněz a proč? Jaké byly vztahy uvnitř obchodních společností? Jak se kupci ve snaze snížit náklady učili od třetích stran novým strategiím? Nakolik posilovala důvěra v konkrétní kupce obecnou důvěru v cizince a nezaújaté hráče? Jak silná byla kupecká komunita v Praze zevnitř?

Podobné otázky zaměřené na efektivitu obchodních vztahů si klade Sheilagh Ogilvie. Na základě rozsáhlé celoevropské komparace dochází k závěru, že příliš velká síla sociálních sítí byla spíš nevýhodou, neboť dílčí důvěra posilovaná sociálním kapitálem povzbuzuje konzervatismus. Proto podle jejího názoru Itálie, Španělsko a německojazyčná střední Evropa nebyly schopné přizpůsobit se rychlým institucionálním, komerčním a demografickým změnám 16. století.⁹

Z pramenů analyzovaných Marií Buňatovou se zdá, že platnost obecně formulované teze S. Ogilvie je možné v zásadě potvrdit i pro české země, byť ne bez výhrad. Bude však třeba ještě podrobněji prozkoumat, jaké faktory vedly k absenci neosobních trhů a nestranných států, což Ogilvie považuje za důvod, proč jmenované země nedospěly k tržně orientované občanské kultuře Nizozemí a Anglie. Otevřené instituce, které generují důvěru v cizince, totiž podle ní představují bezpečnější základ pro adaptaci a růst ekonomiky než silné sociální sítě.

Průvodním znakem těchto vývojových tendencí byl jistě i fakt, že ve střední Evropě se na rozdíl od západní a jižní Evropy všeobecně málo uplatňovaly inovace bezhotovostního platebního styku v podobě žira a skonta. V Norimberku, který profitoval z vyvážení drahých a barevných kovů nejen z Čech, ale z celé středověkové Evropy, totiž v 16. století stále dominovaly platby v hotovosti.¹⁰ Ostatně právě z tohoto segmentu obchodu pocházely zisky bohatých podnikatelů v Praze, jakými byli Michal Karyk (Michael Karg) z Řezna či nezmíněný Bartoloměj Albrecht z Norimberku, který si z ohromného množství drahých kovů dosud neznámého původu dával se ziskem razit tolary a dukáty a spekulací v prostředí císařského dvora uměle navyšoval jejich kupní sílu.¹¹ S odkazem na tyto skutečnosti by odlišným konceptům finančního krytí dálkového obchodu u italských a hornoněmeckých podnikatelů měla být v budoucnu věnována větší pozornost.

Samostatná kapitola je v knize vyčleněna pražským Židům a jejich obchodním kontaktům s Itálií. Autorka vyzdvihuje význam příbuzenských a osobních

9 Sheilagh OGILVIE, *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge 2011, s. 433.

10 Markus A. DENZEL, *Das System des bargeldlosen Zahlungsverkehrs europäischer Prägung vom Mittelalter bis 1914*, Stuttgart 2008, s. 62–70, 168–169.

11 Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 206–207.

vztahů napříč hlavními aškenázskými centry střední Evropy, které jim umožňovaly lepší přístup k úvěru a kapitálu. Domnívám se, že by v tomto případě bylo vhodné uplatnit koncept „silných“ a „slabých“ vazeb, se kterým ve své monografii pracuje Francesca Trivelatto.¹² Ukazuje, že židovským zákonem povolené pokrevní sňatky mezi strýci a neteřemi posilovaly diverzitu příbuzenských vztahů, díky níž bylo možné sloučit vdovské podíly a věna („silné vazby“). Ještě zajímavější je však sledování „slabých vazeb“ židovských kupců s jejich periferními obchodními sítěmi, mezi Aškenázy a Sefardy, s konvertity a křesťany. Tam, kde se příbuzenské vztahy nebo náboženství zhroutily, zvítězily „slabé vazby“, k nimž vedle přátelství patřily vzájemné vlastní zájmy a sdílená očekávání, které pomohly strukturovat výměnu vytvořením pevných a předvídatelných reakcí. Takové posílení vzájemné důvěry umožnilo dosáhnout vyšší úrovně ekonomické flexibility a iniciativy, neboť na obě strany byla delegována větší obchodní pravomoc.

V otázce zprostředkovatelské role hornoněmeckých měst mě v knize překvapila absence zmínek o kupcích a obchodních společnostech z Řezna. I když je nepochybné, že jejich pozice nebyla v 16. století již tak silná jako ve středověku a dominantní roli hráli místo nich kupci z Norimberku, přece nezmizeli ze scény náraz, neboť ještě v roce 1566 získali v Čechách potvrzení práv na obchod se suknem.¹³ Je ovšem otázkou, nakolik bylo toto privilegium, jež autorka přešla bez povšimnutí, využíváno a proč vůbec bylo uděleno.

Závěrem si dovoluji upozornit ještě na jednu drobnou nesrovnalost, která se týká nepřesného označení měnových soustav v přílohách (s. 273). Zmíněná období 1469–1561 a 1573–1619 nelze zahrnout jako celek pod grošovou měnu, neboť ta byla v roce 1547 vystřídána měnou tolarovou s tím, že redukovaný pražský groš o nové hmotnosti 2 g se stal zárodkem pozdějšího bílého groše, užívaného nejprve jako početní jednotka a od roku 1573 raženého v podobě mince. V rámci habsburských centralizačních snah byla tolarová měna vystřídána na přechodnou dobu (1561–1573) měnou zlatníkovou (nikoli krejcarovou, byť byla založena na krejcarovém základě), což bylo v Čechách přijato se značným odporem, a proto byla po dvanácti letech ražba tolaru obnovena.¹⁴

12 Francesca TRIVELLATO, *The familiarity of strangers: the Sephardic diaspora, Livorno and cross-cultural trade in the early modern period*, New Haven 2009.

13 Klaus FISCHER, *Regensburger Hochfinanz: die Krise einer europäischen Metropole an der Wende zur Neuzeit*, Regensburg 2003, s. 224–225 s odkazem na Böhmisches Privilegien, 1566, Staatsarchiv Regensburg, Cronic Baseli, s. 558.

14 Jiří SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 189–190.

Celkově shrnuto, práce Marie Buňatové představuje důležitý milník v poznání aktérů pražského dálkového trhu a mechanismů fungování obchodních společností ve středoevropském regionu. Souběžně s novými poznatky odkryla i některá bílá místa a slabiny koncepční a metodické povahy, které bude třeba vyplnit, pokud chceme, aby se české země staly součástí diskurzu zahraničních badatelů.

Roman Zaoral

Tomáš HUNČOVSKÝ

Konrád Fischer (1631–1701). Život a dílo borovanského probošta

(= Edice českých a moravských dějin 20)

České Budějovice, Bohumír Němec – Veduta 2023, 382 s., z toho s. 120–286
latinská edice, ISBN 978-80-88030-75-1.

Kniha Tomáše Hunčovského, která pojednává o Konrádu Fischerovi, proboštu augustiniánské kanonie v jihočeských Borovanech, je publikovanou verzí autorovy disertační práce, obhájené na FF JU v Českých Budějovicích (obor archivnictví). Svým zaměřením zapadá do trendů současné monasteriologie,¹ a to nejen svým biografickým a historiografickým zaměřením,² ale i tématy, která jsou v ní blíže analyzována, například řádová každodennost a klášterní hospodářství (viz dále). Monografie má dvě části, první (historickou) zaměřenou na život a dílo Konráda Fischera a druhou, která je edicí jeho rukopisných dějin borovanského kláštera *Historia Monasterii Beatissimae Mariae Virginis Visitantis in Borowan Canonico-rum Regularium Sancti Augustini*.

První celek knihy však není pouhou biografií barokního preláta, ale vzhledem k častým přesahům jsou to vlastně velice plastické dějiny borovanského kláštera v 17. století, jehož historii zevrubně líčí i vložené intermezzo (s. 34–46), a to z mnoha úhlů pohledu. Augustiniánská kanonie je totiž popsána „očima“ hlavního hrdiny, například v roli hospodáře panství, vrchnosti poddanského městečka Boro-

1 Jan ZDICHYNEC, *Monasteriologie a klášterní problematika v raném novověku*, in: Marie Šedivá-Koldinská – Ivo Cerman (edd.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 230–267.

2 K tomu v českém prostředí podrobněji Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ (edd.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, tom. II, *Biografický slovník*, Praha 2018.

vany³ či tvůrce barokní krajiny (byť zde autor mohl více využít metod historické geografie⁴).

Na dějiny borovanské řeholní komunity se autor dívá ve vztahu ke svému protagonistovi, i vzhledem k dochovaným vhodným pramenům, také zevnitř, tj. z hlediska řeholní každodennosti. Dokáže tak nastínit místy dosti problematické mezilidské vztahy mezi kanovníky, vazby s patronem kláštera (rodem Schwarzenbergů) či kontakty se sousedním třeboňským klášteřem augustiniánů kanovníků, jehož dějiny jsou dosti propojené s borovanským konventem.⁵

V této souvislosti je vhodné ocenit i širší zpracovaných pramenů. Ty ukazují dějiny kláštera v době, kdy v něm pobýval K. Fischer, v různých interakcích se svým okolím, a to nejen z pohledu pramenů pocházející z provenience augustiniánské kanonie, ale i z druhé strany (například z Archivu pražského arcibiskupství, z fondů schwarzenberské provenience či Archivu městečka Borovany atd.).

Dále je nutné též poukázat, že kniha T. Hunčovského ukazuje život K. Fischera či potažmo dějiny borovanské kanonie vždy v širším společenském kontextu.⁶ Nejedná se tak v žádném případě pouze o popisnou a suchopárnou biografii, ale o stylisticky zdařilé dílo. Kromě toho je třeba vyzdvihnout výbornou mikrohistorickou sondu věnovanou volbě a instalaci K. Fischera borovanským proboštem (s. 55–66), v níž autor představil mechanismus této události do velkých detailů, a to jak po stránce „světské“, tak i náboženských obřadů.

Z hlediska edice, která tvoří více jak polovinu knihy, nepokládám za úplně šťastné řešení zvolenou metodu přepisu, tj. transliteraci, byť jsem si samozřejmě vědom toho, že historik si může vybrat způsob přepisu, tj. transliteraci či transkrip-

3 V rámci tohoto tématu je publikována i mikrohistorická kriminální sonda týkající se se vraždy dítěte, s. 93–97.

4 Viz z poslední doby v tomto směru velice kvalitní práce: Michal VOKURKA, *Barokní krajino-tvorba na sasko-lauenburských panstvích 1635–1740*, Praha 2022; Lucie RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik a česká barokní krajina: Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha 2022.

5 Navazuje tak zde na výzkumy Jaroslava Kadlece, například Jaroslav KADLEC, *Klášteř augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004.

6 Otázky spojené s tématem kláštera a okolního světa totiž pokládám za jedny z nejstěžejnějších při studiu dějin řeholních řádů. K tomu podrobněji například Jiří MIKULEC, *Klášteř a barokní společnost. K vlivu řeholního prostředí na spiritualitu laiků*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Bobková-Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae*, Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007, Praha 2008, s. 281–300; Martin ELBEL, *Město a klášteř. Františkánský konvent v raně novověké Olomouci*, Praha 2017; Marek BRČÁK, *Působení kapucinského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783*, Praha 2022.

ci.⁷ Autor se na základě toho sice snaží co nejvíce zachovat originální podobu textu se všemi škrty, přepisy a pozdějšími vpisky, ale kvůli tomu je edice dle mého názoru místy špatně čitelná a pro čtenáře mnohem hůře srozumitelná. Ten si totiž při čtení musí odmyslet velkou řadu různých typů závorek (složené, špičaté, hranaté atd.), porozumění komplikují nadbytečná velká písmena, která nenesou žádnou funkci (*Sibi, Cuius*), nepomáhá ani dodržování původní interpunkce. Tento dobový úzus nebyl navíc důsledný a nemá žádnou výpovědní hodnotu.

Z uvedených důvodů bych za praktičtější považoval uveřejnit v knize fotografie ukázek rukopisu, které v ní až na titulní list nejsou uvedeny, jelikož ty samy o sobě dostatečně vypovídají o ortografii rukopisu. Dále je nutné upozornit, že autor nezachovává transliteraci důsledně a zvolil si řadu výjimek (s. 117–118), takže text do jisté míry transkribuje. T. Hunčovský si pro přepis latinského textu vytváří vlastní pravidla, která však nejsou někdy úplně vhodná, jelikož dle nich stejně nejsme schopni poznat původní podobu textu (viz případ grafému j, který je nahrazován znakem i).

Proti jakýmkoliv pravidlům pak je rušení tečky (resp. v originálu dvojtečky) za řadovou číslovkou v dataci (Die 17 Iunii – příklad v ediční pozn. na s. 116). Přitom si myslím, že by bylo užitečnější se seznámit se zásadami, které používají neolatinisté při prepisech latinských dobových textů (například Martin Svatoš,⁸ Alena Bočková⁹) a které v knize nejsou vůbec citovány, a ty respektovat, resp. přizpůsobit pro potřeby daného rukopisu.

Na druhou stranu bych chtěl vyzdvihnout povedenou obsahovou analýzu edice, která mj. ukázala Konrádovu metodu práce coby řádového historiografa,¹⁰ a velmi podrobný kritický poznámkový aparát k ní. S tím souvisí i zevrubný místní a jmenný rejstřík knihy, který opět usnadní v budoucnu práci s edicí. Blíže se k ní bez znalosti původního textu nelze vyjádřit, nemůžeme tak hodnotit její přesnost. Ostatně podrobnější hodnocení edice by měl provést historik, který je zároveň latinským filologem.

7 Byť v případě českých textů jasně převažuje použití transkripce. Tomáš STERNECK, *Transkripce versus transliterace (několik poznámek ke zpřístupňování raně novověkých českojazyčných textů)*, Archivní časopis 70/1, 2020, s. 90–98.

8 Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, Listy filologické 122, 199, s. 222–231.

9 Alena BOČKOVÁ, *Historia S. Joannis Nepomuceni. Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého aneb Podoby barokního překladu*, Praha 2015, s. 143–153.

10 Při níž neopomine zmínit i osobnost Jana Žižky, který se měl dle tradice narodit pod dubem nedaleko Trocnova, tj. na zboží borovanských augustiniánů. K tzv. Žižkovu dubu a tradici kolem něj podrobněji Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019, s. 30–31.

Recenzovanou monografii pokládám za velice zdařilý počín, a to i přes výhrady, které mám k její ediční části, jelikož přináší vhodný komparační materiál pro studium raně novověkých dějin řeholních řádů, a to vzhledem k šíři témat, jichž se dotýká. Závěrem je třeba říci, že probošta Konráda Fischera lze právem považovat za obnovitele borovanského kláštera, byť nebyl jeho prvním představeným po jeho restauraci v době pobělohorské, což velmi dobře ilustruje kniha T. Hunčovského.

Marek Brčák

Markéta KRÍŽOVÁ – Jitka MALEČKOVÁ (edd.)

Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century

Berlin, Frank & Timme, Verlag für wissenschaftliche Literatur 2022, 253 s., ISBN 978-3-7329-0867-7.

Poslední recenzi pro *Český časopis historický* na knihu Christophera Alana Baylyho *Zrod moderního světa 1780–1914* jsem zakončil upozorněním, že i při studiu středoevropských dějin je nutné mít na paměti silnou interakci mezi Evropou a ostatními kontinenty. Důvodem byla velmi omezená pozornost, kterou Bayly ve své velkolepé fresce středoevropskému regionu věnoval. O to více je nutné ocenit každé nové dílo pojímající vývoj střední Evropy v kontextu globalizujícího se světa.¹ S velkou zvědavostí jsem proto přistupoval k hodnocení souboru statí českých a zahraničních historiků a historiček s názvem *Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century*.

Snad i kvůli očekávání, které vyvolal všeobjímající a svým způsobem ambiciózní název, je pro mě nyní obtížné skrýt jisté zklamání. Právě s ohledem na samotný titul je nezbytné začít s vysvětlením, čím recenzované dílo je, respektive čím rozhodně není. Fakticky se jedná o sborník příspěvků přednesených na mezinárodním sympoziu *Sixth European Congress in World and Global History*, které se uskutečnilo v Turku v červnu 2021. Celkem se jedná o sedm kapitol, ovšem jen o pěti je možné hovořit jako o plnohodnotných studiích. Úvodní kapitola představuje metodologický úvod, ta poslední je naopak metodologickým shrnutím.

První kapitola slouží k vytvoření rámce, do kterého by bylo možné zasadit tematicky velmi různorodé studie. Již na začátku se proto čtenář dozví, že název

1 Miroslav ŠEDIVÝ, *Christopher Alan Bayly: Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání*, ČČH 119, 2021, č. 2, s. 430.

sborníku je poněkud zavádějící. Předmětem zájmu není totiž celá Evropa, nýbrž jen Rakousko-Uhersko. Vynechána je tak oblast Německého spolku, respektive Německého císařství. I v rámci habsburské monarchie je však přístup autorů a autorek velmi selektivní, neboť pokryty jsou jen české země a Uhersko (dnešní části Maďarska a Slovenska). Stranou zájmu zůstávají mimo jiné oblasti dnešního Rakouska, Slovinska a Haliče.

I když deklarovaným cílem je analýza způsobu, jakým obyvatelé vybraných regionů pohlíželi na události mimo Evropu (s. 12), mimoevropské oblasti jsou zastoupeny jen ve velmi omezené míře. Pokud odhlédneme od Osmanské říše, pak Asie, Afrika a Amerika jsou zastoupeny pouze ve dvou kapitolách. Navzdory mapě celého světa na obalu knihy se zbývající kapitoly věnují především Balkánu. Zde si autoři a autorky vypomáhají kulturním vymezením Evropy od zbytku „světa“, kdy osmanská Evropa je definována jako mimoevropský region kvůli civilizační linii, která oddělovala Osmanskou říši od evropských států. Středoevropané měli tuto říši považovat za cizí entitu nacházející se mimo jejich Evropu (s. 26).

Uvedená metodologická berlička je však problematičtější v situaci, kdy mnoho Evropanů sice vnímalo toto impérium jako odlišné, ovšem současně čím dál tím více chápalo jeho balkánské državy jako součást Evropy. Například řecké povstání ve 20. letech 19. století vyvolalo jejich sympatie s osmanskými křesťany a následně i výzvy k vyhnání muslimů z Evropy, čímž byl myšlen celý Balkánský poloostrov. V souvislosti s genezí konceptu německé střední Evropy (*Mitteuropa*) ve 40. letech byly přinejmenším severní osmanské provincie zahrnuty do takzvané rodiny evropských národů. S kulturním vymezením hranic je nutné být opatrný i z toho důvodu, že v polovině 19. století existovalo rčení, že již za Vídní začíná Balkán, přesto by dnes stěží někdo použil tento bonmot jako metodologické východisko pro vyjmutí Uher z Evropy. Jako koncepčně nedokonalý se jeví rovněž časový rámec publikace, protože většina statí je věnována druhé polovině dlouhého 19. století, zatímco ta první je zastoupena jen okrajově, ve větší míře snad jen ve čtvrté kapitole.

Snad proto, že kniha nabízí méně, než slibuje její název, slouží úvodní kapitola z per českých historiček Markéty Křížové a Jitky Malečkové k velmi důslednému vykolíkování si vlastního hřiště způsobem, který legitimizuje přítomnost jednotlivých studií. Skrze přesnější vymezení tématu v prostoru a čase dochází k představení mnoha konceptů, na nichž je vystavěn potřebný „conceptual framework“, což je i součástí názvu kapitoly. Problém spočívá v tom, že tyto koncepty

nejsou uplatněny všemi autory a autorkami stejnou měrou, ale opět velmi selektivně. I zde je patrný vliv sborníkové povahy celého díla.

Za jednotící faktor publikace lze kromě recepce „mimoevropských“ vlivů obyvateli vybraných částí Rakouska-Uherska považovat snahu o analýzu dějin kolonialismu a imperialismu v rámci „post-colonial studies“ z pohledu střední Evropy, k čemuž slouží koncepty jako „colonial cloud“, „colonial complicity“, „scientific colonialism“, „non-colonial colonialism“, „colonial fantasies“ či „frontier Orientalism“. Výsledkem je závěr, že střední Evropa se podílela na evropském kolonialismu, třebaže převážně nepřímo skrze nenaplněné ambice, participaci na koloniálních aktivitách jiných států a přebírání povětšinou agresivní a xenofobní rétoriky. Opět ačkoliv ne všechny kapitoly obsahově do tohoto koloniálního rámce jednoznačně zapadají, s ohledem na metodologický úvod a závěr se jedná o stěžejní přínos díla, které zajímavým způsobem akcentuje středoevropská specifika dějin evropského kolonialismu 19. století.

Ve druhé kapitole se Robert Born věnuje středoevropskému malířství s orientální tematikou. Dle Borna jsou mezi středoevropskými autory jasně rozpoznatelné vlivy akademického malířství s touto tematikou z uměleckých center v Paříži, Mnichově a ve Vídni, současně však také projekce vlastních vizí o Orientu, které vycházely z odlišností střední Evropy, jmenovitě z vlastních národních tradic a politické situace v habsburské monarchii.

Ve třetí kapitole se Jitka Malečková zabývá názorem Čechů na Osmany (Turky) ve druhé polovině 19. století. Hlavním sdělením je vnímání Turků jako nepřátel v pamfletech a jejich shovívavější hodnocení v cestopisech. Ani v jednom z obou typů pramenů však Češi nevyjadřovali koloniální aspirace na úkor Osmanské říše. Ty je naopak možné vysledovat v jejich postoji vůči Bosně a Hercegovině po rakousko-uherské okupaci v roce 1878. Kromě sympatií s místními muslimy Češi deklarovali vlastní touhu po participaci na rakousko-uherské správě, hospodářské exploataci a celkové modernizaci okupovaného území. To dle autorky jednoznačně vykazovalo charakter kolonie.

Ve čtvrté kapitole Charles Sabatos analyzuje vnímání Turka v uherské (slovenské) literatuře 19. století. Na příkladu vybraných příběhů vysvětluje změnu přístupu k „Turkovi“ a především využití této orientální tematiky v rámci kritiky maďarské nadvlády ze strany slovensky píšících autorů. V podobném duchu národních dějin a historie nacionalismu se nese i pátá kapitola Markéty Křížové, která sleduje vědecký zájem Čechů o Afriku a využití vědeckých aktivit v zámoří k sebepropagaci českého národa, zejména pak v rámci soupeření s německým etnikem, jež přistupovalo k mimoevropským oblastem s podobnou motivací.

Šestá kapitola Bálinta Vargy analyzuje působení maďarských misionářů v portugalské východní Africe a Číně a jejich roli při šíření informací o těchto končinách v Uhrách. Jelikož se jejich přístup a způsob informování neliší od chování misionářů z jiných evropských zemí, Varga nakonec usuzuje, že maďarští misionáři byli integrální součástí celoevropského koloniálního diskursu. V sedmé kapitole se Barbara Lüthi věnuje některým metodologickým přístupům v rámci studia kolonialismu, respektive „kolonialismu bez kolonií“, kdy s ohledem na obsah předchozích studií konstatuje, že i střední Evropa se zúčastnila evropského kolonialismu, třebaže nepřímou a skrze aktivity jednotlivců.

Vůči závěrům jednotlivých kapitol nemám výhrady, což však primárně vyplývá ze skutečnosti, že autoři a autorky hrají hru na vlastním hřišti. S ohledem na jimi zvolené koncepty lze stěží polemizovat s tvrzením, že chování a debaty některých Středoevropanů se nesly v duchu koloniální participace. Zásadní otázka však zní, zda je obsah kapitol originální i něčím jiným než novým metodologickým pojetím.

Závěry Roberta Borna lze stěží označit za překvapivé, neboť mix uměleckého vlivu ze západu a tematiky východu (Balkánu) v prostředí středoevropského malířství sotva překvapí kohokoliv, kdo je obeznámen byť jen zběžně s tvorbou Jaroslava Čermáka, jenž je zde také uveden jako příklad. Čermák studoval na západ od českých hranic, současně byl českým vlastencem sympatizujícím s balkánskými (slovanskými) národy. Nikoliv náhodou se obě skutečnosti projevují v jeho malbách. Absence koloniálních aspirací Čechů v mimoevropských částech Osmanské říše také není šokujícím odhalením, jejich postoj k rakousko-uherské nadvládě v Bosně a Hercegovině rovněž nebyl zcela neznámý.

Inovativním prvkem v příspěvku Jitky Malečkové je však právě označení jejich ochoty využít situace v Bosně a Hercegovině k vlastnímu prospěchu za koloniální spoluúčasť (colonial complicity).

K této stati však musím vznést výtku k práci s primárními prameny. Jmenovitě se jedná o generalizaci na základě velmi omezeného množství zdrojů: Češi si měli být vědomi koloniálního charakteru rakousko-uherské přítomnosti v Bosně a Hercegovině (s. 92), ovšem v celé kapitole je uveden jen jediný příklad, kdy Jiří V. Daneš deklaroval, že se Bosna a Hercegovina stala kolonií (s. 90). Jeden Čech však neznamená Češi.

Charles Sabatos akcentuje vliv Orientu na národnostní soupeření mezi Slovákou a Maďary, třebaže celé téma má vyloženě regionální (hornouherský) charakter. Stěží lze v tomto případě hovořit o vztahu střední Evropy a mimoevropských oblas-

tí, a to i v kontextu celé Osmanské říše. Markéta Křížová věnuje velkou část své kapitoly ryze vnitřním záležitostem českých zemí a německo-českým animozitám, aby pak předložila řadu již známých faktů o Emilu Holubovi či zájmu Čechů a Němců o mimoevropské oblasti. Bezesporu zajímavým je její zjištění, že Češi i Němci využívali Orient k propagaci vlastní vyspělosti a údajné převahy nad méně civilizovanými národy, a to především ve vzájemné národnostní rivalitě. I zde bych však uvítal více informačních zdrojů: v jedné z klíčových částí kapitoly chybí důkaz pro tvrzení, že Němci použili vlastní mimoevropské sbírky Průmyslového muzea severních Čech k vyvážení role Náprstkova muzea; místo jakéhokoli zdroje je uvedeno „apparently“.

Skutečnost, že maďarští katoličtí misionáři pocházeli z říše fakticky postrádající kolonie, ale přesto pojednávali o Africe a Číně stejně jako katolíci zastupující koloniální impéria, nemusí být nutně dáno stejným přístupem ke kolonialismu, jak tvrdí Bálint Varga, ale pouze shodným „civilizačním“ původem a identickými zájmy v rovině víry. To samo o sobě může vysvětlit, proč o mimoevropských oblastech informovali všichni stejně. K nalezení jednoznačné odpovědi by však bylo potřeba vědět více o aktivitách těchto misionářů a nezakládat závěry pouze na základě jejich „zpravodajské“ činnosti. Závěrečnou kapitolu Barbary Lüthi by bylo vhodnější umístit na začátek knihy, případně ji zahrnout do první kapitoly, protože vysvětlování nových konceptů je jen velmi málo propojeno s prostředním střední Evropy: odkazy na jednotlivé kapitoly (a navíc ne všechny) jsou v zásadě velmi kusé.

Nemohu se zbavit dojmu, že kromě značné selektivnosti regionů, témat a časových období je předložené dílo zatíženo i nedostatečně originálním obsahem, což se autoři a autorky snaží vynahradit dodáním nové formy v podobě inovativní metodologie. Stará budova tak získává novou fasádu, otázkou však zůstává, zda to stačí. Navzdory osobnímu zájmu o vztahy střední Evropy s okolním světem v širším kontextu koloniálních a globálních dějin dlouhého 19. století jsem v ní nenašel nic, co by mi vynahradilo čas strávený její četbou a psaním recenze. Toto hodnocení je však samozřejmě subjektivní, stejně jako definice „excelentního výzkumu“, v jehož rámci byl tento sborník financován na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Miroslav Šedivý

Pavel FABINI – Tomáš ZOUZAL (eds.)

***Vše pro mandát? Podvody, korupce a násilí při parlamentních volbách
ve střední Evropě v 19. století***

Liberec – Praha, Technická univerzita v Liberci – Masarykův ústav a Archiv AV
ČR 2021, 239 s., ISBN 978-80-88304-49-4.

Otázka volební korupce a manipulace voleb představuje velmi palčivý problém všech režimů (nejen současných, ale i minulých), jejichž součástí politického systému byly a jsou volené orgány a sněmy. Prestiž voleb coby hlasu lidu vedla jak v minulosti, tak nyní řadu také autoritativních a diktátorských režimů k úpravě volebních výsledků a to jak prostým falšováním, tak zásahy do kandidátních listin či volebních systémů. S přihlédnutím k historickým znalostem (či spíše neznalostem) a předsudkům velké části společnosti (včetně politiků) je proto velmi vítané, že se objevila kniha zabývající se právě touto problematikou. Jejími hlavními tvůrci jsou historik a politolog Pavel Fabini a historik Tomáš Zouzal, kteří se již řadu let zabývají problematikou sociálních dějin, zejména dějin politických stran, parlamentarismu, volební kultury a politické korupce.

Autoři pro svou monografii nezvolili formu „uzavřené“ monografie, ale tematicky rozkročenější kolektivní monografie, jejíž jednotlivé části se zabývají způsoby narušování volební integrity (podvody, korupcí či volebním násilím) a preventivními a represivními opatřeními, které jednotlivé země přijímaly k potírání těchto praktik, které ohrožovaly (a ohrožují) stabilitu politických systémů.

Kniha je rozdělena do devíti kapitol, jež si kladou za cíl zachytit fenomén volebních podvodů a korupcí ve střední Evropě od první poloviny 19. století do roku 1939. Nemá jít přitom jen o samotný popis, ale také o analýzu příčin těchto procesů a to jak politických, tak sociálních či národnostních. Jednotlivé kapitoly jsou řazeny chronologicky, nepochybně s cílem zachytit zmíněné procesy v toku času.

Již první kapitola autora Petera Šoltése „Kortešačky a volebné excesy. Volby v Uhorsku v predmarcovom období“ je v informační rovině neobyčejně přínosná, protože seznamuje českého čtenáře s poměry v Uherském království, kde před revolucí roku 1848 (na rozdíl od zbytku monarchie) probíhaly volby na župní i zemské úrovni, byť omezené na privilegované vrstvy.

Další kapitola sepsaná spolueditorem knihy Pavlem Fabinim „Volební korupce v českých zemích (1848–1914). Prevence – formy – represe“ představuje v podstatě přehledovou studii, kde autor v komparaci s jinými evropskými zeměmi

a regiony rozebírá problematiku institutu tajného hlasování, vznik kontrolních volebních mechanismů, postih volební korupce a machinací a to jak obecně, tak na konkrétních případech.

V jistém smyslu na Fabiniho navazuje Jaromír Fronc, jehož část s názvem „Volební geometrie v Předlitavsku“ analyzuje méně známou oblast volebních machinací, jíž v habsburské monarchii umožňoval většinový volební systém znásobený navíc nerovností váhy jednotlivých volebních hlasů vycházející ze specifického rakouského druhu kuriového volebního práva – tedy nerovnoměrný počet voličů v jednotlivých volebních obvodech. Tímto způsobem totiž bylo možné zvýhodňovat jak skupiny sociální (primárně šlechtické držitele velkostatků), tak národnostní, o čemž se přesvědčili voliči v celé řadě korunních zemí monarchie (české země, Halič, Dalmácie atd.).

Čtvrtá kapitola Pavla Fabiniho a Kateřiny Portmann „Přezkum voleb a otázka zřízení volebního soudu v Předlitavsku“ se následně zabývá specifickou otázkou zavedení parlamentní verifikace voleb a kompetenčním sporem mezi Říšskou radou a Říšským soudem, který vyvolalo několik afér týkajících se voleb do velkostátní kurie v Horních Rakousích.

Zatímco předchozí části knihy mají obecnější charakter, studie Tomáše Zouzala „Případ volby pátera Holby. Volební korupce a boj proti ní v moravském zemském sněmu roku 1910“ je případovou studií jednoho volebního skandálu – kontroverzní volby letovického faráře Jana Holby do moravského zemského sněmu roku 1906, která měla pro tohoto muže vážné osobní i politické důsledky v podobě následného procesu.

V šesté kapitole „Zákon na ochranu shromažďovací a volební svobody z roku 1907“ se Martin Klečacký věnuje podobné problematice jako Fabini a Portmann – medializací volebních skandálů, jejichž důsledkem byla legislativní iniciativa některých poslanců Poslanecké sněmovny rakouské Říšské rady a přijetí v titulku zmíněného zákona.

Závěrečné tři kapitoly jsou věnovány meziválečné éře. Jan Rychlík ve studii „Volby na Slovensku ve 20. a 30. letech 20. století“ velmi zajímavě zachycuje proměnu způsobu voleb a volební kultury na Slovensku. Jeho území až do konce roku 1918 tvořilo součást Uherského království, jehož politický a volební systém byl do značné míry od rakouského odlišný. Přestože po vzniku Československa došlo k radikální demokratizaci volebního řádu a zřízení volebního soudu, nepodařilo se zde odstranit všechny formy volebních podvodů, které byly v Zalitavsku dříve běžné. Rychlík také analyzuje kroky československé státní moci ve prospěch vládních

stran, její pokusy o oslabení stran, které nebyly považovány za státotvorné (komunisté, nacionalisté či autonomisté) a úplný rozklad demokratického systému symbolizovaný slovenskými volbami z listopadu 1938.

Následuje studie Miroslava Šeptáka „Národní rada v době krize rakouské demokracie 1933–1934“ zachycující vývoj v Rakouské republice, především proměnu země z demokratického v autoritativní stát. V rakouském případě se ovšem nejednalo ani tak o volební podvody jako spíše o autoritativní kroky Dolfusovy vlády, které vedly k postupnému odbourávání demokratického systému a zavedení režimu tzv. stavovského státu, který byl posvěcen schválením nové ústavy v květnu 1934, jež s parlamentem již nepočítala.

Poslední kapitola Davida Hubeného „Volby do sněmu na Karpatské Ukrajině“ ukazuje bez příkras limity demokratického systému v regionu bez demokratických tradic a frašku, ve kterou se proměnily první volby do sněmu autonomní Karpatské Ukrajiny (Podkarpatské Rusi) v únoru 1939.

Celkově můžeme považovat jednotlivé kapitoly monografie za přínosné a kvalitní, mnohdy dokonce průlomové. Za problematičtější ovšem považuji koncepci celé práce. Nevadí, že některé studie jsou analytické (zejména Fabini, Klečacký atd.), zatímco další (Rychlík, Šepták, Hubený) spíše přehledové, zmatečný je totiž název knihy a její struktura. Jednotlivé kapitoly se zabývají jen určitými regiony střední Evropy, konkrétně podunajskou monarchií a jejími nástupnickými státy – a to převážně Československem. Jiná země (Rakousko) je zmíněna jen v jediné kapitole. Autoři bohužel také rezignovali na zachycení průběhu a vývoje voleb a volebních systémů v německých státech, kde byla situace z důvodu rozdílného volebního práva mimořádně zajímavá a kde volby (v jihoněmeckých státech) probíhaly již v první polovině 19. století. V knize též chybí jakákoli zmínka o vývoji ve Východní Prusku, meziválečném Polsku či zachycení situace ve státech střední (či širší střední) Evropy, které se staly nástupci zaniklého Rakousko-Uherska (Maďarsko, Rumunsko, Království SHS resp. Jugoslávie), kde se ve 20. a 30. letech prosadily autoritativní režimy. Totéž platí o Švýcarsku nebo Lichtenštejnsku, kde naopak demokracie zůstala zachována, byť v některých ohledech (např. ženského volebního práva) došlo ke změnám až ve druhé polovině 20. století. Navzdory názvu knihy se pak práce netýká jen 19. století, ale zahrnuje období až do roku 1939. S přihlédnutím k těmto skutečnostem by kniha měla nést spíše podtitul „*Podvody, korupce a násilí při parlamentních volbách v podunajské monarchii a jejích nástupnických státech*“.

Publikace též bohužel postrádá i rozsáhlejší historický úvod do problematiky. Čtenář je tak přímo vržen doprostřed dění bez toho, aby byl informován o vý-

voji volebního práva. Bylo by vhodné zmínit, jak se lišil volební řád do Říšského sněmu svolaného roku 1848 (a do Uherského sněmu) od pozdějších volebních řádů, jaký byl po vzniku dualismu rozdíl při volbách do dolní (poslanecké) sněmovny v Předlitavsku a Zalitavsku, z jakého důvodu došlo k zavedení všeobecného volebního práva jen pro Říšskou radu a nikoli zemské sněmy či jak se volilo do parlamentů nástupnických států Rakousko-Uherska. Některé informace sice lze v jednotlivých kapitolách dohledat (např. J. Rychlík stručně informuje o volebním systému v Uhrách před rokem 1918), ovšem pro pochopení širších souvislostí by bylo zapotřebí se těmito otázkami zabývat podrobněji. Je také škoda, že se uherská problematika omezuje na jedinou kapitolu z pera Petera Šoltése, který své vyprávění končí roku 1848.

Dojem, který kolektivní monografie editorů Pavla Fabiniho a Tomáše Zouzala je tak rozpačitý. Na jedné straně jde o soubor mnohdy nadprůměrných studií, ovšem zasazení do náležitého kontextu chybí. Jednotlivé kapitoly tvoří mozaiku, jež nebyla dokončena, a dílo tak spíše než monografii na dané téma připomíná sborník z konference, ve kterém se všichni autoři věnují stejnému tématu, ovšem bez toho, aby výsledná práce působila jako sevřený celek. Knihu tak nelze pokládat za monografii o problematice volebních machinací, ale za souhrn dílčích studií. Důkladná analýza podvodů, korupce a násilí při volbách své zpracování stále čeká. Nelze přitom vyloučit, že se jejím tvůrcem stane některý z tvůrců jednotlivých kapitol, dílčích studií, kteří i přes výše uvedené připomínky prokázali náležitý přehled a odvedli kvalitní odbornou práci.

Jan Županič

Anna KOBYLÍŇSKA – Maciej FALSKI (eds.)

Architects and their Societies. Cultural Study on the Habsburg-Slavic Area (1861–1938)

Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2021, 250 s., ISBN 978-83-235-5000-6.

Skupina mladých polských kulturních historiků okolo Anny Kobylińskiej, Macieje Falskiego a Marczina Filipowicze z Institutu slovanských studií Univerzity ve Varšavě se v roce 2011 rozhodla vytvořit Výzkumnou sekci slovanské kultury. Jako cíl si vytkli studium periferních oblastí bývalé Habsburské monarchie s většinovým slovanským obyvatelstvem (tedy zejména dnešní Polsko, Slovensko a Chorvatsko)

a některých s nimi spojených dobových sociálních a kulturních fenoménů, a to nikoliv stereotypní optikou národní historiografie, ale kombinací mikrohistorické lokální a makrohistorické transnacionální perspektivy.

K prvním výstupům jejich společných projektů patřila publikace zabývající se reakcemi slovanských politických elit na vyhlášení konstituce v roce 1860,¹ druhým výstupem se stala kniha o vyjednávacích strategiích slovanských politických elit v 19. století.² Poté, co se do inovativního týmu přidal Aleksander Łupienko, zaměřila se pozornost jeho členů více na kulturní kontext a jako další výzkumné téma bylo zvoleno studium nové elitní socioprofesionální skupiny architektů a jejich vlivu na utváření „slovanské“ identity skrze urbanistické plánování ve vybraných metropolích habsburské monarchie, jehož výsledkem je tato publikace.

Architektura a její nositelé jsou podle autorů „seismografem kultury“, neboť vizualizují kolektivní paměť a podílejí se na kanonizaci národního kulturního dědictví. Vizuální kultura slouží k symbolickému vyjádření společenství (v 19. století národní povahy) a pro pochopení jeho komunikačních strategií je tak nutné zkoumat sociální význam architektury a dešifrovat její kulturní významy. Toto „čtení“ se dá provádět dvěma způsoby: jednak studiem užitých slohů, materiálů a jejich lokálních variací prizmatem dějin umění, jednak analýzou sociálních významů architektů ve společnosti – jejich profesních kontaktů, veřejné činnosti, původu zadavatelů zakázek ad. – tedy pohledem sociokulturních dějin „zdola“. Tento druhý způsob nepohlíží na dějiny architektury a reprezentativních stavebních podniků z pozice jednotného národního příběhu (viz případ české neorenesance), ale jako na výsledek komunikačního vyjednávání aktérů v určitém sociálním poli „professional networks“ (městská rada, architektonická porota, zadavatel atd.).

Záměrem publikace je na vybraných biografických výzkumech architektů slovanského původu³ působících v habsburské monarchii osvětlit jejich sociokulturní pozici a ukázat, jak velkou aktivní roli hráli v probíhajícím celospolečenském modernizačním procesu. Socioprofesionální kariéra architektů ze střední a východní Evropy je srovnávána v kontextu multietnicity a rozdílných urbánních prostorů, vyžadujících odlišné identifikační strategie („slovanská“ versus „neslovanská“ města). Architekti jsou nahlíženi jako příslušníci nových elit tříše a zároveň jako no-

1 Anna KOBYLÍŇSKA – Maciej FAŁSKI – Marcin FILIPOWICZ, *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860–1861*, Kraków 2015.

2 TÍŽ, *Peryferyjność. Habsbursko-słowiańska historia nieoczywista*, Kraków 2016.

3 Tento záměrně zvolený výběr dále umožňuje sledovat míru ovlivnění reprezentativní architektury ze strany kulturně-společenských vlivů sousedního ruského impéria, která je ve vybraných státech rovněž reflektována.

sitelé a tvůrci regionálních kulturních hodnot, což souvisí s mnohvrstevnatostí jejich identit, odvíjející se od lokální příslušnosti na jedné straně, a státním „nadnárodním“ charakterem jejich profese na straně druhé.

Jádro knihy tvoří souhrn devíti odlišně pojatých případových studií architektů, jejichž společným jmenovatelem je odkrývání socioprofesionálních struktur jednotlivých aktérů, politických i kulturních aktivit v síti lokálních, národních a nadnárodních (státních) vztahů. I přes vymezené roky 1861 až 1938 se těžiště všech studií s jedinou výjimkou⁴ pohybuje v časovém rámci existence Rakouska-Uherska, tedy mezi roky 1867 až 1918, resp. 1852 až 1920. Z prostorového hlediska můžeme texty zařadit do třech kulturních okruhů uherské části monarchie: území dnešního Chorvatska, slovenského pohraničí a haličsko-rusínské oblasti.

Dragan Damjanović se na příkladu chorvatské architektury druhé poloviny 19. století zabývá strategiemi kulturní komunikace jejich tvůrců, zejména odkrýváním sítí vztahů mezi architekty, staviteli a stavebníky z řad šlechtických rodů, Bildungsbürgertum, umělců i vídeňských úředníků. Kontakt mezi státní a lokální elitou podle něj probíhal nejviditelněji skrze administrativní rámec etablojící se památkové péče, která představovala společný zájem rakouské správy i národní reprezentace v oblasti kulturní politiky země. Zároveň dokládá význam historizující architektury pro legitimizaci nově se formulujícího národního hnutí, kterou v chorvatském případě představoval gotický sloh. Na příkladu rekonstrukce záhřebské katedrály vídeňskými architekty Karlem Rösnerem (1804–1869) a Friedrichem von Schmidtem (1825–1891) sleduje politické a především estetické důvody státních i lokálních elit pro užití neogotického stylu (obdobně jako v první fázi českého národního hnutí), přizpůsobeného lokálním podmínkám prostoru, ovlivňovaného po staletí řecko-římskou a byzantskou tradicí.

Potřeba hledat svůj vlastní architektonický jazyk vyvrcholila v osmdesátých letech ve zformování vlastní verze neogotického slohu, reprezentovaného stavbami a úpravami architekta Hermanna Bollého (1845–1927), kterého si jakožto rakouského architekta francouzsko-německého původu chorvatské národní hnutí přivlastnilo za svého. Důvodům pro přijetí jeho osobnosti a Bollého pronikání do lokálního okruhu mezi záhřebskou elitu, mj. prostřednictvím konverze od luteránské k řecko-katolické církvi, se věnuje stať Dominiky Kaniecke. V souvislosti s novou výstavbou Záhřebu po devastujícím zemětřesení v roce 1880, které zničilo třetinu města, poukazuje autorka na Bollého ojedinělou příležitost vytvořit regulovaný

4 Pouze studie Magdaleny Bystrzak se zabývá meziválečnou činností architekta Friedricha Weinwurma v Bratislavě ve dvacátých a třicátých letech 20. století.

prostor podle moderních urbanistických principů zahradního města a přináší jeden z důkazů o významné sociální roli architekta v tehdejší společnosti.

Otázce urbanistického rozvoje a střetu historické a moderní městské zástavby se na příkladu Lvova zabývá rovněž Aleksander Łupienko. Ve svém textu sleduje obecné trendy profesionalizace a růstu společenské prestiže polských architektů v Haliči, kterou umožnilo zvláště zformování moderního technického školství a možnost spolurozhodování při urbanizačním plánování. Rozhodovací pravomoci architektů ve spolupráci s hygieniky v otázce městské výstavby nabízejí paralelu s o pár desítek let dřívější obdobnou situací v Praze.⁵ V obou případech byli architekti hlavními aktéry veřejných diskuzí o ochraně kulturního dědictví, plošných asanacích či hledání nového stylu.

Kapitola Macieje Falskiewa poukazuje na fakt, že multikulturní a periferní středně velká města východní Evropy stojící ve stínu národních center sloužila jako experimentální pole a prostor, kde architekti získávali profesní reputaci a společenské uznání. Na příkladu slavonského Osijeku na chorvatsko-maďarsko-srbském pomezí je ilustrována irelevance etnického původu na úkor významu interpersonálních vztahů a napojení na městské autority⁶ při získávání stavebních zakázek, relativní stálost a neměnnost architektonických trendů či fenomén studijních cest místních architektů do střední Evropy za účelem zvýšení jejich symbolického kapitálu.

Pro českého čtenáře nabízí atraktivní úhel pohledu stať o expanzi „turistické architektury“ z českých zemí na pobřeží Jaderského moře. Jasenka Kranjčević analyzuje přímořské vily, hotelové komplexy a další turistické stavby českých projektantů přelomu 19. a 20. století (např. Matěje Blechy, Josefa Schulze, Jiřího Stibrala či Jana Kotěry) a odkrývá síť profesních kontaktů českých architektů s lokálními podnikateli a investory rozvíjejícího se turistického průmyslu. Touha Čechů po vlastním moři, slovanská vzájemnost i zkušenosti s výstavbou významných lázeňských center se staly hlavními důvody pro investici ekonomického a symbolického kapitálu rozvinutější části monarchie do této periferní oblasti.⁷

5 Srov. Cathleen M. GIUSTINO, *Architekti a plánování rozvoje města Prahy ve druhé polovině 19. století (1866–1900): příklad nabytí profesních pravomocí „zdola“*, in: Petr Svobodný – Jan Havránek (eds.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996, s. 36–60.

6 V tomto případě se jednalo hlavně o bosensko-srijemského biskupa Josipa Juraje Strossmayera (1815–1905), který se velmi angažoval v otázce ochrany chorvatských památek a kulturní politiky země.

7 Pronikání českých turistů do jihovýchodní Evropy se v českém prostředí věnoval Jan Štemberk. Viz např. Jan ŠTEMBERK, *Cestovní ruch a česká společnost na přelomu 19. a 20. století*, *Historická sociologie* 5, 2013, č. 1, s. 75–88, zde s. 79–81.

Problematice ovlivňování periferní oblasti dynamicky se proměňující sociopolitickou realitou monarchie se věnuje také kapitola Anny Kobylińskiej. Na příkladu analýzy socioprofesionálních sítí architektů Jána Nepomuka Bobuly (1844–1903) a Blažeje Bully (1852–1919), působících v Turčianskem Svätém Martině – městě, kde se koncentrovaly slovenské elity a pěstovala národní kultura – přibližuje rozdíl mezi lokální a supralokální architektonickou tvorbou. Zatímco Bobulova profesní aktivita překročila regionální rámec a stal se uznávaným maďarským architektem, zůstával Bulla dlouho pouhým provinčním stavitelem. Úzké styky se špičkami slovenské Matice a inspirace místní lidovou architekturou (především dřevěnými ornamenty na fasádách domů), kterou se odlišoval od svého slavnějšího kolegy, mu však umožnila vytvořit skutečný „národní“ styl, na který později navázal a dále jej rozvinul Dušan Jurkovič (1868–1947).

Téma hledání vlastního architektonického stylu pro ospravedlnění existence lokálních společenství přibližuje Michal Burdziński. Na díle „národních“ architektů Stanisława Wietkiewicze (1851–1915) a Dušana Jurkoviče v polském, resp. slovenském případě dokládá, jak bylo pro jejich tvorbu důležité sociální prostředí, ve kterém se pohybovali. Jejich schopnost absorbovat nejnovější architektonické poznatky, přizpůsobovat je lokálním podmínkám a přetvářet je v originální umělecké tvary podtrhuje zajímavý trend spočívající v tom, že některé periferní regiony nemusely nutně patřit k nositelům kulturní regrese a naopak mohly svoji sociálněkulturní pluralitou ovlivňovat společenský vývoj víc než byrokraticky unifikovaná centra habsburské monarchie.

Setrvačnost kulturních vzorců a narativů po rozpadu Rakouska-Uherska popisuje text Magdaleny Bystrzak. Tvůrce „nové Bratislavy“ Fridricha Weinwurma (1885–1942) můžeme přiřadit ke generaci architektů, která byla po první světové válce postavena před úkol transformovat kulturní požadavky nové levicověji založené společnosti, vyznávající hodnoty utilitárnosti, sociální spravedlnosti a nového řádu. Ta se v rovině architektonického plánování přetavila především do výstavby bytových sídlišť a zahradních měst. Bystrzak nicméně poukazuje na odmítání modernizačních trendů většinovou slovenskou společností, lpění na konzervativních národoveckých hodnotách a strachu z cizích kosmopolitních vlivů.

Kyjevský Dům s chimérami architekta Władysława Horodeckeho (1863–1930) z let 1901 až 1902 v pompézním secesním stylu vyvolal v jinak striktně klasiciсті zástavbě města hotovou senzaci a pozdvižení. Závěrečná kapitola Danuty Sosnowske si originálním způsobem klade otázku, nakolik mohly konvenční a antimodernistické kulturní vzorce a zkonstatělý úřednický státní aparát ovlivnit příje-

tí a tvorbu progresivních architektů, jakými byl právě východoevropský „Gaudi“ Horodecky. Dochází k závěru, že mnohonárodnostní a stylově pluralitní prostor habsburské říše fungoval na principu topologické blízkosti kulturních vzorců a vědomé transformace lokálních odlišností do zdánlivě unifikované imperiální ideje.

V závěrečném textu se tak nejvíce odráží úvodní teze autorů o tom, že snaha o zmírnění národnostních nesvárů a kulturního sblížování vedla v habsburské monarchii (v kontrastu s ostatními mnohonárodnostními státy té doby) k respektu a přijímání lokálních odlišností, a to nejen na poli architektury. Architekti patřili nikoli pouze k „seismografům kultury“, ale v kontextu své komunity k „seismografům společnosti“. Proces cirkulace kulturních vzorců mezi centry a periferiemi tak probíhal oboustranně a vzájemně v závislosti na konkrétních podmínkách.

Stereotyp o nerovnoměrném vývoji center a periferií⁸ a profesním zvýhodnění odborně školených a renomovaných architektů z věhlasných metropolí na úkor lokálních stavitelů nenabourává pouze závěrečná kapitola, ale jako leitmotiv prochází všemi dalšími studiemi. Ukazuje se, že daleko větší roli než odbornost a vzdělání hrály socioprofesionální kontakty, udržované společenskokulturními svazky, ať už na nižší úrovni spolkové činnosti, nebo na vyšší úrovni komunální politiky. Lokální stavitelé si díky vysoké prestiži, sociálnímu statutu a prostřednictvím ovlivňování všech fází výběrového řízení udržovali většinu lukrativních stavebních zakázek na své straně a pouze v případě národně významných projektů nebo cílených objednávek nezávislých subjektů (šlechta, státní správa, podnikatelé) museli chtít nechtě ustoupit svým věhlasnějším kolegům.

Transnacionální perspektiva autorů a studium „profesionálních aktivit a imperiálně-lokálních podmínek architektů“ (s. 19) mimo nacionálně-politický rámec tak skutečně touto knihou přináší nový pohled na vytyčenou problematiku. Setrvačnost některých socio-kulturních procesů v jejich historicitě, dlouhém časovém horizontu i prostorové ukotvenosti odolávala nejrůznějším státně-centralizačním či národním programům a zůstávala trvalou součástí kolektivních reprezentací. Mnoho kulturních a sociálních historiků i teoretiků architektury v poslední době poukázalo na fakt, že palimpsestická a cyklická struktura sociální a historické paměti je vepsána zejména do architektonických objektů (národní divadla, muzea, pomníky ad.).⁹

8 Viz Stein ROKANN, *State Formation and Nation-Building*, in: Peter FLORA – Stein KUHNLE – Derek URWIN (eds.), *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*, Oxford 1999, s. 93–224.

9 Srov. např. Michaela MAREK, *Kunst und Identitätspolitik: Architektur und Bildkünste im Prozess der Tschechischen Nationsbildung*. Köln 2004; Grzegorz ROSSOLIŃSKI-LIEBE, *Die Stadt*

O něco menší pozornost však byla dosud věnována socio-profesnímu pozadí a společenským vazbám jejich tvůrců, a proto je tato mezinárodně a interdisciplinárně pojatá práce významným počinem a krokem vpřed na tomto poli. Pro zobecnění závěru o ovládnání lokálních pout transnacionálními sociopolitickými strukturami je však nutné provést ještě mnohem více biografických výzkumů, a to nejen mezi příslušníky stavitelského odvětví, ale také mezi dalšími moderními profesemi a především bližší komparaci se situací v západní části monarchie. Na částečné rozšíření deklarovaných poznatků si však stačí počkat na další publikační výstup polského autorského týmu z mezinárodní konference o lokálních společnostech a nových elitách, který se uskutečnil na půdě Německého historického institutu ve Varšavě v červnu 2023 za účasti renomovaných odborníků na politický, ekonomický a sociálně-kulturní prostor habsburské monarchie.

Tomáš Korběl

Tal BRUTTMANN – Stefan HÖRDLER – Christoph KREUTZMÜLLER
Die fotografische Inszenierung des Verbrechens. Ein Album aus Auschwitz
Darmstadt, wbg Academic 2019, 304 s., ISBN 978-3-534-27142-9.

Knihy o druhé světové válce, vzestupu a pádu nacistického režimu i jeho následků pro současnou společnost jsou důležitým prostředkem k poznání nedávné temné minulosti Evropy. Při pohledu na nabídku literatury s tématem holocaustu upoutá populárně naučné i románové zpracování příběhů z vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Hrůzy holocaustu jsou výjimečné tím, že představitelné utrpení jednotlivců se řadí v anonymní mase milionů zavražděných civilistů. Plánování i průběh „konečného řešení židovské otázky“ jsou za posledních třicet let výzkumu poměrně dobře známé široké veřejnosti. Písemných dokladů o průběhu holocaustu a poválečných svědectví je zachováno dostatečné množství. O obrazových pramenech toto konstatovat nemůžeme, neboť dohromady jsou zobrazení očekávaného nebo přímého násilí dochovány jen výjimečně. A zvláště markantní je nedostatek těchto pramenů k fungování vyhlazovacích táborů. Preciznost nacistické mašinérie v likvidaci jakýchkoliv stop byla téměř dokonalá. Téměř.

Lemberg in den Schichten ihrer politischen Denkmäler, in: Kakanien Revisited. Bd. 12, 2009, s. 1–21; Agnieszka ZABŁOCZKA-KOS, *Architektur und Städtebau im geteilten Polen des 19. Jahrhunderts im politischen Kontext*, in: Artium Quaestiones XXVII, Poznań 2018.

Psal se 11. duben 1945, když americké jednotky vstoupily do koncentračního tábora Mittelbau Dora, kde se jejich příchodu dočkala i Lilly (Lenka) Jacobová. Pocházela z podkarpatskoruské obce Bilky (asi 60 km jihovýchodním směrem od Užhorodu), kde se v roce 1926 narodila do židovské rodiny. Hovořila česky a cítila se občankou Československa. Po okupaci Podkarpatské Rusi maďarskými vojsky a vlivem silícího antisemitismu na obsazené Ukrajině se rodina přestěhovala do Budapešti, která se ovšem stala po okupaci Maďarska na jaře 1944 německými vojsky prvním místem, odkud byly vypravovány židovské transporty do Osvětimi. Lily Jacobová dorazila jako dalších 400 000 maďarských židů na nově otevřenou rampu uvnitř táborového komplexu Osvětim II Birkenau. Dne 26. května 1944 ráno zastavil vlak s 2602 osobami na své poslední zastávce. Během několika desítek minut přišla Lily Jacobová při selekci o své rodiče, prarodiče, pět bratrů, čtyři tety a strýce stejně jako o sedm bratranců a sestřenic. Sama byla po několika měsících v Osvětimi přesunuta do koncentračního tábora Mittelbau-Dora, odkud se pokusila odejít v den svého osvobození. Tělesné a duševní vyčerpání jí žádný odchod neumožnilo a po fyzickém zhroucení byla přenesena do narychlo opuštěných kasáren SS. V zařízení pokoji s postelí a nábytkem hledala teplé oblečení. Ve skřínce pod urovnanými pyžamy našla prosté papírové desky svázané do fotoalba. Jaké bylo její překvapení, když na 195 černobílých snímcích poznala nejen osvětimskou rampu, ale své prarodiče a transport, ve kterém byla do Osvětimi přivezena.

Album si Lily Jacobová přivezla s sebou po válce do Prahy, provdala se v listopadu 1945 za Maxe Zelmanovice, který také pocházel z Bilky. Po dva roky měla album uloženo ve svém novém domově v obci Libouchec severně od Ústí nad Labem. V roce 1947 povolila mladá žena Židovskému muzeu v Praze pořízení fotokopii, které se pak rozšířily po celém světě. Aniž by byl znám jejich původ, byly používány v publikacích o holocaustu a válečném utrpení. Mezitím odešla rodina Jacob-Zelmanovic do Miami v USA. Snímky z fotoalba se pak objevily jak při procesu s Adolfem Eichmannem v Jeruzalémě v roce 1961, tak v osvětimském procesu ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1963–1965. Teprve v roce 1980 byla Lily Jacobová vypátrána Sergem Klarsfeldem a mimořádně cenný historický pramen byl po dohodě předán do sbírek muzea Yad Vashem v Jeruzalémě.

Autoři představované publikace se zaměřili na analýzu „Osvětimského alba“, jeho zasazení do kontextu doby, zachycení událostí a osob, i trestněprávních dopadů. První otázkou, kterou si badatelé položili, byl důvod vzniku obrazového důkazu hromadné vraždy. Postupný rozbor radikalizace „konečného řešení“ je přivedl k poznání, že fotografie měly upomínat na mimořádný pracovní výkon personálu

SS, který připravil nové kolejiště pro příjezd „maďarských“ židů do Osvětimi. Album je vlastně složeno z několika různě rozsáhlých sérií snímků, které byly pořízeny v různých dnech. Většina z nich však vznikla ve druhé polovině května 1944 a první transport na nové kolejiště dorazil 16. května téhož roku ve 13.50 hod.

Pozoruhodná je práce s fotografickým materiálem, kde se jak po analýze archivních dokumentů, tak stylu fotografování podařilo s největší pravděpodobností rozdělit snímky mezi dva autory, členy SS Bernharda Waltera a Ernsta Hofmanna. Náhled záběru, umělecký „zlatý řez“, rotace postav před objektivem – děj je ve fotografiích analyzován mimořádně precizně a dává čtenáři prostor k nahlédnutí za „oponu“ zběžného pohledu na snímky. Rozbor každého jednotlivého zobrazení odhaluje detaily, kterých si publikum běžně nevšimne a má spíše tendenci s vědomím zobrazovaného utrpení povrchně hodnotit obsah. Objevují se lidsky zcela pochopitelné scény, kdy přivezené oběti po několika dnech strávených v napěchovaných vagoncích radostně mávají na své známé přátele po vystoupení z vlaku. Ve vyčerpaných tvářích matek se zračí úleva, když mohou v travnatém borovicovém lesíku mezi krematoriem IV a V nechat proběhnout své děti na břehu polovyschlého jezírka, do kterého před tím házeli personál krematorií popel. Scéna zachycující tři starší židovské muže vlekoucí starou ženu v protipohybu k fotografovi Hofmannovi, který podle dodatečného vyhodnocení leteckých plánů stál zády ke dveřím do plynové komory, vyvolává zvrácený dojem o aktivní nápomoci židů mezi sebou k vlastní záhubě. S tím záměrem také fotograf svůj až výsměšný záběr zachytil.

Mnoha detailních částí si běžný čtenář vůbec nevšimne, přestože jsou mimořádně důležité pro pochopení logistiky holocaustu. Výseky fotografií upozorňují na křídou napsané nápisy na dřevěných dveřích vagonů se jmény „vedoucích“ toho kterého vagonu i počtu osob v něm převážených a pořadí vagonu v transportu. V kombinaci těchto informací bylo možné při porovnání se zachovaným seznamem deportovaných z maďarských obcí a tzv. „košickým“ seznamem 147 transportů určit datum příjezdu zobrazeného transportu a osud osazenstva. Na některých snímcích byly zachyceny kufry s namalovanými jmény a daty narození obětí, které se podařilo autorům identifikovat. V jednom případě byl mezi vězni poznán muž, jemuž se podařilo Osvětim přežít a po válce vycestovat do zahraničí. Nejde jen o velké dějiny, ale také o specifické formy vzdoru, které čtyři oběti nezávisle na sobě vyjádřily směrem k fotografovi – vyplázly jazyk nebo udělaly posměšnou grimasu.

Příběh „Osvětimského alba“ je fascinující už okolnostmi jeho zachování a objevení. Kromě čtyř snímků tajně pořízených členy Sonderkommanda při spalování těl na otevřených žárovištích za plynovými komorami v létě 1944 se nedocho-

val žádný další fotografický doklad hromadného vraždění v Auschwitzu II. Fotografie vystupování vězňů na původní rampě, která končila před ikonickou strážní bránou, se nedochovaly prakticky žádné. O existenci plynových komor a jejich provozu zůstalo zachováno svědectví devíti známých členů Sonderkommanda, mezi kterými je zřejmě nejznámější Filip Müller. Až tak dokonale bylo zametení stop po byrokraticky a prakticky detailně provedené hromadné vraždě milionů lidí. Absurdní otázkou bylo, a představená kniha situaci před soudem ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1963–1965 také popisuje, jestli se podaří usvědčit dozorčí členy SS na osvětimské rampě z přímé účasti na vraždě. Až tak hluboko kleslo rigidní znění práva před spravedlností. Centrální právní otázka zněla: Věděli muži v SS uniformách na osvětimské rampě, že ti lidé z vagonů budou v plynových komorách krematorií zavražděni? To je okamžik, kdy čtenář téměř ztrácí sílu číst. Krutou křivdu nepatrně napravit rozsudek nad „osvětimským účetním“ Oskarem Gröninem v roce 2015, který dával vinu na masových vraždách každému, kdo byl v Osvětimi nějak účasten na jejím chodu.

Zevrubná analýza zobrazovaných, mnohdy ikonických fotografií, odkrývá nové příběhy z různé perspektivy. Zájemci o holocaust by měli mít představenou knihu povinně v knihovně, neboť jde zatím o nejpodrobnější rozbor tohoto unikátního pramene.

Vojtěch Kyncl